

Lurad och förgiftad – att avslöja utsatthet för ekobrott

Av Hazel Croall

RAPPORT 2004:1

BRÅ – centrum för kunskap om brott och åtgärder mot brott

Brottsförebyggande rådet (BRÅ) verkar för att brottsligheten minskar och tryggheten ökar i samhället. Det gör vi genom att ta fram fakta och sprida kunskap om brottslighet, brottsförebyggande arbete och rättsväsendets reaktioner på brott.

Denna rapport kan beställas hos bokhandeln eller hos
Fritzes Kundservice, 106 47 Stockholm. Telefon 08-690 91 90,
fax 08-690 91 91, e-post order.fritzes@liber.se

Produktion:

Brottsförebyggande rådet, Information och förlag,
Box 1386, 111 93 Stockholm. Telefon 08-401 87 00, fax 08-411 90 75,
e-post info@bra.se

BRÅ på Internet www.bra.se

ISSN 1100-6676, ISBN 91-38-32071-1

Författare: Hazel Croall

Omslag: Britton & Britton

Tryck: Edita Norstedts 2004

© Brottsförebyggande rådet

Innehåll

FÖRORD	5
Redaktörens inledning: HAZEL CROALL FÖR NED EKOBROTEN PÅ JORDEN	6
SAMMANFATTNING	11
INLEDNING	15
ATT AVSLÖJA UTSATTHET FÖR BROTT	18
Osynlig utsatthet för brott?	18
Att avslöja utsatthet för brott	19
Ekobrott skadar också allmänheten	20
Alla kan drabbas av ekonomisk brottslighet	22
ATT LOKALISERA UTSATTHET FÖR BROTT	23
Hemmet	23
Lokalsamhället	26
Arbetsplatsen	28
Marknadsplatsen	30
Transporter	33
Investeringar och personlig ekonomi	35
Hälsa och välfärd	37
Fritid	39
DEM ÄR MEST SÄRBAR NÄR DET GÄLLER EKONOMISK BROTTLIGHET	42
Genus, utsatthet för brott och ekonomisk brottslighet	42
Ålder och utsatthet för brott	44
Socioekonomisk status och utsatthet för brott	46
AVSLUTANDE DISKUSSION	49
REFERENSER	52

Förord

Som ett led i regeringens uppdrag att stimulera forskningen om ekonomisk brottslighet vid universitet och högskolor har Brottsförebyggande rådet (BRÅ) sedan år 1998 lämnat ekonomiskt stöd till ett stort antal forskningsprojekt. BRÅ har spridit resultat från dessa projekt i olika rapporter. Vid några tillfällen har också forskningsresultat från andra länder förts in för att berika den inhemska forskningen och tillgodose ett allmänt kriminalpolitiskt behov av nya fakta och perspektiv.

Denna rapport är ett exempel på ett arbete som är viktigt för såväl den svenska ekobrottsforskningen som för BRÅ:s generella målgrupper, eftersom den betonar offrens roll och skildrar ekobrotten från den enskilda människans perspektiv. BRÅ:s verksjurist, jur. dr Lars Emanuelsson Korsell, som är redaktör för BRÅ:s rapportserie om ekobrott, utvecklar i en inledning till rapporten varför detta perspektiv säger något nytt om den ekonomiska brottsligheten.

Rapportens författare är Hazel Croall, professor i kriminologi vid Glasgow Caledonian University. Hon är också författare till bland annat *Crime and Society* (Longman, 1998), *Criminal Justice in England and Wales* (Longman, 1998) och *Understanding White Collar Crime* (Open University Press, 2002). BRÅ har tidigare gett ut ett arbete av Hazel Croall; en uppsats i en forskarantologi, utgiven på engelska i samarbete med Göteborgs universitet med docent Sven-Åke Lindgren som redaktör¹.

Sven-Åke Lindgren har vetenskapligt granskat rapporten och lämnat värdefulla synpunkter. Författaren svarar själv för innehållet och slutsatserna.

Även om Hazel Croall använt sig av tillgängliga svenska referenser, är rapporten naturligtvis skriven i framför allt en brittisk kontext. Redaktören har därför i fotnoter gjort anmärkningar och hänvisningar till svensk lagstiftning för att underlätta läsningen och förståelsen.

Stockholm i april 2004

Jan Andersson
Generaldirektör

---

¹ White-Collar Crime Research. Old Views and Future Potentials. Lectures from a Scandinavian Seminar. Red: Lindgren, S-Å. BRÅ-Report 2001:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet. Fritzes.

Hazel Croall för ned ekobrotten på jorden

INLEDNING AV LARS KORSELL

Som en ballong, högt i det blå, svävar den ekonomiska brottsligheten. För svår att förstå för den vanlige tidningsläsaren. För lite dramatiska förtecken för att riktigt skaka om oss. För många nollor i beloppen för att vara begriplig.

Såväl i medier som på myndighetsnivå kretsar den svenska ekobrottsligheten kring brott av tämligen abstrakt karaktär. Det handlar om bokföringsbrott, skattebrott och brott mot borgenärer. Till dessa kan läggas brott mot aktiebolagslagen, insiderbrott och otillåten kurspåverkan. Det är inte en brottslighet som beskrivs i samma konkreta termer som vålds- eller stöldbrott. Riksdagen ordnar knappast extradebatter om bokföringsbrotten plötsligt råkar öka. En misstänkt gruppvåldtäkt kan däremot dominera det politiska livet och människors medvetande i veckor. Medierna kommer inte att handla om något annat och en rad bedömare kan förväntas resa krav på skärpt lagstiftning, mer resurser till polisen, attitydpåverkan hos unga män och mycket annat.

När enskilda personer drabbas förstår vi och fördömer. Det är skillnad mot de nyss nämnda ekobrotten. För att inte tala om ekobrott som brott mot lagen (1967:531) om tryggnad av pensionsutfästelser m.m. eller brott som avser 9 kap. 1-3 §§ brottsbalken om gärningen rör EU:s finansiella intressen.

Det är bara det att denna bild egentligen är fel. Ekobrotten svävar inte alls i det blå. Ekonomisk brottslighet drabbar vanliga människor på samma direkta sätt som traditionella brott. I grund och botten är ekobrott också konkreta brott. Här följer några exempel: Till följd av att arbetsgivare inte följer de regler som gäller på arbetarskyddsområdet förolyckas och skadas många människor varje år. Farliga produkter lanseras av oseriösa företag, som leder till betydande person- och saksador. Restauranggäster, liksom pensionärer på ålderdomshem, förgiftas av mat som inte hanterats i enlighet med livsmedelslagstiftningen. Många privatpersoner och företagare utsätts för bedrägerier av oseriösa företag och förlorar kanske till och med sitt sparkapital. Otillåtna miljöutsläpp och andra miljöbrott kan leda till katastrofer som drabbar miljontals människor, djur och växter; dessutom drabbas kommande generationer. Överträdelse av de regler som gäller för flyg- och sjötransporter medför många dödsfall. Vill det sig illa kan vi alla hälsa hem i en kärnkraftsolycka, som beror på att säkerhetsreglerna inte har följts.

Det är därför en felaktig och missvisande bild att ekobrott inte påtagligt skadar enskilda personer. Dessutom drabbas ytterst även vanliga människor av den ekobrottslighet som vid första påseendet kan uppfattas som abstrakt. När skatteinkomsterna sinar till följd av skattebrott kommer nedskärningar i vård och omsorg att slå hårt mot redan utsatta grupper. Bok-

föringsbrott på hög nivå leder till att förtroendet för de finansiella marknaderna minskar, vilket drabbar miljontals pensionssparare och småinvestorare. Brott mot borgenärer kan ruinera småföretagare, som inte får utdelning i konkursen till följd av att egendom i strid mot lagen hamnar i fel fickor.

Problemet är att ekobrottslighetens sanna natur inte har förklarats och förmedlats på ett övertygande sätt. Det har inte gått att visa att ekobrott inte är en konstig och obegriplig brottslighet högt i det blå utan att det är konkreta brott som också drabbar enskilda personer. En forskare som emellertid stuckit hål på ballongen och med en befriande klarhet fört ned ekobrottsligheten på jorden är Hazel Croall. Hon skildrar den ekonomiska brottsligheten på samma konkreta sätt som om det vore traditionella brott. Det går inte ta miste på att bakom titeln på hennes rapport – Lurad och förgiftad – kan vi framför oss se exempelvis en äldre kvinna med låga inkomster som bor för nära fabrikernas skorstenar med otillåtna utsläpp, upptäcker att hennes pensionssparande har spekulerats bort och till råga på allt betalar för bilreparationer som aldrig utförts. Det är konkreta brott som drabbar en människa av kött och blod. Inte minst visar hon att svaga grupper är mer utsatta för ekobrott än resursstarka personer, på samma sätt som de är mer utsatta för traditionella brott.

Hazel Croall lyfter fram offren – avslöjar utsattheten för brottsligheten – och gör ekobrottsligheten begriplig. Det är en förutsättning för att vi ska ta denna på brottslighet på större allvar. På BRÅ:s initiativ och uppdrag har Hazel Croall skrivit en rapport som vi nu ger ut på svenska. Ambitionen är att introducera och anlägga samma kriminologiska synsätt på den ekonomiska brottsligheten som på den traditionella brottsligheten. Det är konkreta brott med konkreta offer.

Det är måhända föga upplysande att ange att Hazel Croall utgår från feministiska teorier i sin forskning. På ekobrottsområdet är det dock ovanligt med en feministisk inriktning. Konkret visar hon hur särskilt kvinnor kan utgöra offer för vissa ekobrott.

Ekonomisk brottslighet

Hazel Croalls rättframma beskrivning av den ekonomiska brottsligheten kanske väcker frågor hos en och annan läsare om hon använder sig av någon annan definition av begreppet ekonomisk brottslighet än den gängse. Som Hazel Croall skriver i sin rapport har begreppet ekonomisk brottslighet genom åren diskuterats livligt och fortfarande finns många uppfattningar om vilka gärningar som ska definieras som ekobrott. För att göra en lång historia kort, kan definitionen av begreppet ekonomisk brottslighet anses handla om antingen vilka som begår brott eller vad som utmärker brotten. Edwin Sutherland, som på fyrtiotalet myntade begreppet white-collar crime, fokuserade gärningsmännen. Det gällde personer inom näringslivet – oftast på toppnivåer – som missbrukade sin ställning genom att begå brott, exempelvis skattebrott, eller att ingå i otillåtna priskarteller. Långt senare hävdade Susan Shapiro att det är mera ändamålsenligt att se till gärningen än till gärningsmannen. I en uppmärksam artikel med

titeln ”Collaring the Crime, Not the Criminal”, menade hon att det som utmärker ekobrott är att gärningarna bryter mot förtroendet mellan människor². Därför är det möjligt att ”råna” utan att utöva våld och att göra ”inbrott” utan att bryta sig in. Det är främst företag och andra organisationer som befinner sig i en sådan situation att ett vinningsbrott kan ske genom att ett förtroende bryts, ett förtroende som utgör grunden för relationen mellan gärningsman och offer. De flesta definitioner av ekonomisk brottslighet fokuserar därför på brott som sker i företag och andra organisationer.

När Hazel Croall beskriver ekobrott utgår hon från vinningsbrott som sker inom ramen för företag eller andra organisationer. Hon går också något vidare och tar även upp företags lagöverträdelser som formellt inte är brott men som drabbar människor lika påtagligt som brott. Bakom vissa ekobrott ligger slarv eller inkompetens, som emellertid ofta beror på att företaget hållit ned utgifterna, inte följt reglerna och inte gjort tillräckligt för att rekrytera rätt personal för att övervaka den egna verksamheten.

En forskare som för 25 år sedan kan sägas illustrera Hazel Croalls beskrivning av den ekonomiska brottsligheten, är P.O. Träskman³. Han är professor i straffrätt vid Lunds universitet och talar om näringslivets eller ekonomins kriminalitet. Vad som utmärker ekonomins kriminalitet är att den begås i en ekonomisk verksamhet som är laglig. Det är lagligt att tillverka, marknadsföra och sälja produkter samt att verka för en maximal vinst. Brottslig blir verksamheten först då företaget bryter mot de normer och regler som gäller för den ekonomiska verksamheten.

Träskman åskådliggör den ekonomiska brottsligheten genom en modell, som visar den ekonomiska verksamheten i ett företag. Dessa grunddrag är desamma ”för ett multinationellt företag som för en enskild skomakare” (s. 53). I modellen redovisar han de olika produktionsprocesserna och därmed vilka brott som kan aktualiseras på olika ställen i processen.

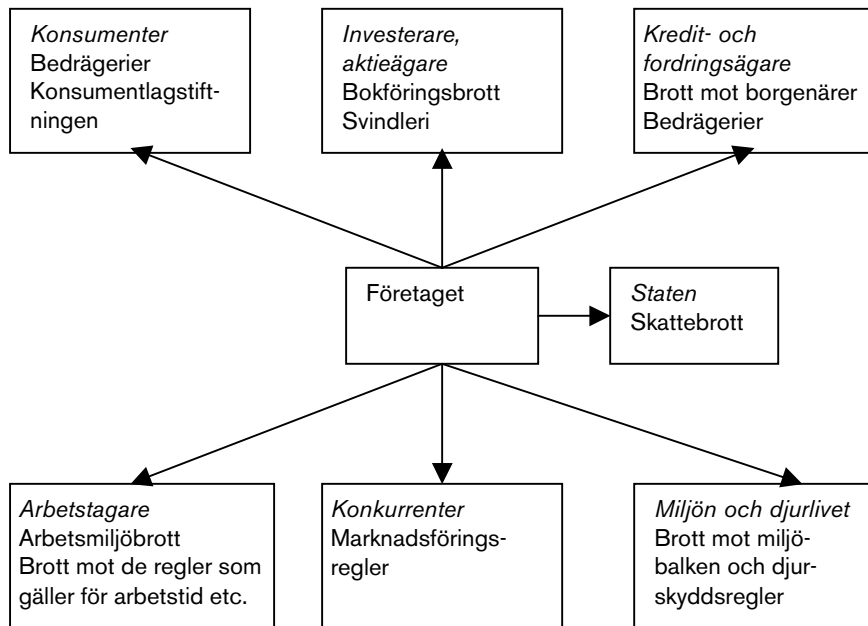
När de olika produktionsprocesserna har identifierats och det är klarlagt vilka brott som sker i dessa, är nästa steg att peka ut offren för de olika brotten i produktionsprocessen. Det är offren som Hazel Croall intresserar sig för. Offren är desamma som de personer och organisationer som företaget har relationer till mot bakgrund av produktionsprocesserna, som konsumenter, arbetstagare, kreditgivare etc. Företagets relationer – och därmed offer och lagstiftning – kan beskrivas på följande sätt:

---

² Collaring the Crime, Not the Criminal: Reconsidering the Concept of White-Collar Crime. *American Sociological Review*, 1990, 55, s. 346-365.

³ Träskman, P.O. (1979). En modell för forskning om ekonomins kriminalitet. I: Ekonomisk brottslighet. Rapport från en konferens den 12 och 13 februari 1979 i Stockholm. BRÅ-rapport 1979:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet, Liber.

Figur. Den ekonomiska brottslighetens offer utifrån företagets relationer med olika intressen.

De flesta ekobrott är inte lika självklara som de traditionella brott som återfinns i de tio budorden. Traditionella brott anses onda på grund av sin karaktär och sådana gärningar utgör brott i alla kulturer (mala en se). Ekobrott är brott eftersom det finns regler som säger att gärningarna utgör brott (mala prohibitum). Dessa regler har tillkommit i första hand för att styra vissa verksamheter och förebygga negativa följder snarare än att bestraffa något ont. Exempelvis har arbetarskyddslagstiftningen gamla anor och betraktas som ett eget regleringsområde, som därför inte alls förknippas med ekonomisk brottslighet, trots att det kan handla om näringsidkare som sätter sig över regler för att minska kostnaderna i verksamheten⁴.

Ekobrott hanteras som regel av kontrollmyndigheter, som övervakar regelefterlevnaden och som i förekommande fall kan göra en anmälan till polis och åklagare. Detta är en viktig skillnad gentemot de traditionella brotten, genom att ekobrotten hanteras i annan ordning. Ekobrotten betraktas därför snarare som överträdelse än som brott. Landets konsumentvägledare hjälper därför många konsumenter som egentligen har blivit utsatta för ekobrott. Men eftersom det är konsumentvägledarna som engageras betraktas det som konsumentfrågor och inte som ekobrott. Listan på exempel kan göras mycket längre och inkludera kommunala miljö- och hälsoskyddsnämnder, länsstyrelser och en rad andra tillsynsorgan.

Det är nog en positiv utveckling att många ekobrott hanteras av olika tillsynsfunktioner i stället för av de rättsvårdande myndigheterna och att

⁴ Det kan också bero på inkompetens, som är en inte ovanlig förklaring till många överträdelse (Simpson, 2002)

problemen benämns i andra termer än ekobrott. Härigenom får varje problemområde sin specialbehandling samt erfarenhet och kompetens som kan ha byggts upp under mycket lång tid. Det skadar emellertid inte att vi då och då försöker se ekobrottsligheten i hela dess vidd. Hazel Croall menar att det medför en mer nyanserad syn på den totala kriminaliteten. På det sättet kan vi diskutera företagens laglöshet med samma indignerade termer som medierna i dag diskuterar exempelvis klottrare och aktivister.

En annan fördel med att fokusera brottsligheten i hela dess vidd är att man kan se att det finns likheter mellan exempelvis farliga produkter, konsumenter som luras och invånare som förgiftas. Sambanden kan gälla lämpliga förebyggande åtgärder och effektiva metoder för reglering och kontroll⁵. Operativt kan myndigheter hitta oväntade samarbetsformer genom att få större förståelse för hur regler och aktörer hänger ihop. Exempelvis samverkar numera traditionella aktörer på ekobrottsområdet som polis och skatteförvaltning med försäkringskassorna för att motverka bidragsbedrägerier. Att motverka skattebrott i samband med införsel av livsmedel är en viktig förebyggande uppgift för miljöförvaltningarna eftersom alla livsmedel måste vara märkta på svenska, vilket sällan är fallet med den irreguljära importen. Operativt kan det också vara samma aktörer och företag som ligger bakom olika överträdelser som hanteras av olika organ.

Kanske kan ett lokalt ekobrottsförebyggande arbete initieras när vi ser sambanden tydligare mellan olika typer av överträdelser och börjar se skogen bland alla träd. Hazel Croalls rapport öppnar nya perspektiv och ger nya möjligheter.

---

⁵ Jämför exempelvis RRV:s rapport Kontrollen inom välfärdssystem och inkomstbeskattning (RRV 1999:39) och Korsell, L. och Nilsson, M. (2003), Att förebygga fel och fusk. Metoder för reglering och kontroll. Stockholm: Norstedts Juridik.

Sammanfattning

Med ekonomisk brottslighet avses brott som sker inom ramen för företag. Dessutom innefattas i vissa fall andra regelöverträdelser av företag än brott, men som får lika allvarliga konsekvenser som brott. Exempelvis är kartellbildningar inte kriminaliserade i alla länder, det gäller till exempel Sverige, utan hanteras genom administrativa sanktioner. Ett annat exempel är påträngande försäljningsmetoder, som utan att de behöver leda till bedrägerier eller andra brott, kan vara mycket påträngande och obehagliga för den enskilde.

Kännetecknande för ekonomiska brott är att utsattheten är ganska osynlig. Utsattheten för ekobrott är ofta indirekt snarare än direkt och många brott saknar en identifierbar gärningsman som avser att skada ett särskilt offer. Vissa brott, framför allt de som riktas mot offentliga myndigheter eller mot organisationer, upplevs sakna offer och förefaller ha liten effekt på enskilda individer. I andra fall är offren ovetande om skadan eller uppfattar den som alltför obetydlig för att anmälas. De definierar den inte som "utsatthet för brott". Detta begränsar möjligheterna att använda traditionella metoder för att mäta utsatthet för brott, till exempel genom offerundersökningar. Följden är att utsattheten för ekobrott ofta beskrivs i tämligen abstrakta termer.

Ekonomisk brottslighet drabbar emellertid många människor i deras dagliga liv; i hemmet, i närområdet, på arbetet, på resor och under fritiden. Den påverkar också människors hälsa och ekonomi. Utsatthet för ekobrott kan upplevas på ett direkt sätt. Även om dödsfall lyckligtvis är ovanliga, kan skador, obehag och besvär liksom ekonomiska kostnader vara betydande.

I *hemmet* kan människor drabbas av ekonomiska skador till följd av exempelvis fuskande hantverkare och reparatörer. De produkter som konsumeras eller används i hemmet kan vara farliga, exempelvis genom att tillverkarna inte har följt de bestämmelser som gäller för produktsäkerhet. I hemmet kan man också utsättas för obehag genom aggressiva försäljningsmetoder.

Lokalsamhället kan drabbas av vatten- och luftföroreningar, som både leder till skador och minskad trivsel. Dumpning av avfall har blivit ett stort problem som påverkar välbefinnandet i lokalsamhället. Det finns också exempel på hur överträdelser av miljölagstiftningen lett till katastrofer. Lokalsamhällen drabbas också av korruption, som medför att resurserna till offentliga investeringar minskar. Detsamma gäller bedrägerier riktade mot till exempel kommunen.

På *arbetsplatsen* kan olyckor och dödsfall inträffa till följd av att arbetsgivaren inte följer de föreskrifter som gäller för verksamheten. Arbetstagare kan också exploateras genom överträdelser av avtal och regler om arbetstid, raster, lön och andra ersättningar. Särskilt utsatta är illegala invandrare, som utgör en arbetskraft som saknar reella möjligheter att ta till vara sina rättigheter på grund av risken för utvisning.

Ekonomisk brottslighet äger rum på många olika *marknadsplatser*, från stora affärer inom detaljhandeln eller snabbköp till affärer för begagnade varor och torgmarknader. Konsumenternas säkerhet kan hotas av många varor och de kan dö eller skadas av förgiftade eller olämpliga livsmedel. En av de äldsta formerna av livsmedelsfusk är utspädning av livsmedel med vatten och andra billiga substitut. Konsumenter kan också utsättas för bedrägerier genom att köpa varor som beskrivits på vilseledande sätt, felaktiga påståenden om kvalitet eller kvantitet eller om vad extraerbjudanden verkligen innebär.

Resenärer kan bli utsatta för ekonomisk brottslighet i samband med transporter. Många former av transporter innebär risker, från transporter i luften, till havs och på räls till privata bilar. Dödsfall och allvarliga skador är de allvarligaste effekterna av ekonomisk brottslighet. Ett av de mest dramatiska fallen inträffade år 1989 då 192 passagerare drunknade när färjan *Herald of Free Enterprise* sjönk utanför Zeebrugge. Bakom katastrofen låg överträdelse av olika regler. När det gäller ekonomin kan kostnaderna för transporter öka genom kartellverksamhet och bilägares utsattethet kan öka till följd av bedrägerier. Oseriösa bilföretag kan ta betalt för arbete som inte utförts, utföra arbete som inte behövs och sälja bilar med manipulerad mätarställning.

Kommersiella transportföretag kan, på samma sätt som flygbolag, bidra till ökat buller och fler luftföroreningar genom att inte säkerställa att utsläpp kontrolleras tillräckligt. Utsläpp från oljetankers, som ofta förknippas med att rederier bryter mot gällande bestämmelser, hotar också den maritima miljön. De leder både till stora miljökatastrofer och till att lokalsamhället drabbas.

Ett annat viktigt område i människors liv rör den *personliga ekonomin*, till exempel sparande för stora utgifter som bostad och tryggad ålderdom. Många stora skandaler och allvarliga fall av bedrägerier har rört finansiella tjänster och investeringar. Även om finansiella bedrägerier anses ligga långt från enskilda individers dagliga bekymmer, påverkar många av dem stora och små investerare. Framför allt påverkar de deras pensioner. I de allvarligaste fallen har människor förlorat ett helt livs besparingar eller förlorat avsevärda pensionsintäkter. Tusentals investerare har drabbats av bankkonkurser, en av de mest kända gällde Barings bank. Många pensionärer lämnades så gott som utblottade när skandalen uppdagades. Många sparare har också tecknat privata pensioner på falska premisser. Till detta ska läggas effekterna av dåliga råd som ges av finansiella rådgivare, som är ivriga att få hög provision vid försäljning av finansiella produkter.

Hälsa och välfärd är centrala frågor i människors liv. Till och med i länder med väl etablerade statliga hälso- och välfärdstjänster kan de vara en källa till ekonomisk brottslighet. Vissa av de allvarligaste fallen med många skadade har rört läkemedelsindustrin. Höga vinster från framgångsrika produkter har angivits som orsak till bland annat förfalskning av testresultat som kan dölja farliga bieffekter hos läkemedel. Yrkesutövare inom hälsovården svarar också för bedrägerier i samband med utlägg och tjänster. De kan rekommendera – och även ta betalt för – onödiga behandlingar och kirurgiska ingrepp. Människor som bor på institutioner kan också utsättas

för fysisk misshandel till följd av stress hos personalen, som i sin tur beror på att sjukhuset inte uppfyller de krav som gäller för bemanning.

Alla medborgare påverkas av bedrägerier och andra former av ekonomisk brottslighet som riktas mot offentliga institutioner och hälsovårdsinstitutioner. Bland annat har läkare riktat falska krav för antalet behandlade patienter och förfalskade recept. Tandläkare har krävt ersättning för patienter som inte finns. Anställda inom sjukvården åtnjuter ofta stort förtroende, vilket innebär att deras ersättningskrav många gånger utsätts för mindre noggrann ekonomisk kontroll.

Fritidsaktiviteter kan också innebära en risk för att utsättas för ekonomisk brottslighet. Allmänhetens säkerhet kan hotas när människor besöker offentliga idrottsanläggningar eller ägnar sig åt riskabla aktiviteter. Högre priser för mat, dryck och semesterar kan bli ett resultat av att de som tillhandahåller fritidsaktiviteter ägnar sig åt olagliga försäljningsmetoder. Äventyrliga fritidsaktiviteter kan orsaka dödsfall. Även om det rör sig om människor som medvetet tar risker har de i en del fall betalat för och efterfrågat experthjälp som de inte fått. Därmed finns det en koppling till ekonomisk brottslighet. Fritidsartiklar och fritidstjänster är också föremål för bedrägerier, vilseledande beskrivningar och en rad andra olagliga metoder som leder till ekonomiska skador. Det är särskilt tydligt i den starkt konkurrensutsatta marknaden för charterresor. Turister och semesterfirare – ryckta ur sin vanliga miljö och framför allt om de reser utomlands – kan utsättas för en rad brott. De blir sårbara genom sin relativa okunnighet om lokala affärsmetoder, talar kanske inte språket och blir förvirrade av att exempelvis använda en annan valuta.

Allmänheten kan också drabbas av ekonomisk brottslighet på ett mer indirekt sätt genom att offentliga tjänster går förlorade och genom högre priser. Även om förlusterna för de enskilda individerna kan förefalla obetydliga är den totala kostnaden hög. Det gäller antingen man ser den i ekonomiska termer som förlorade intäkter eller ökade kostnader, eller om man lägger samman kostnaderna för individer från olika former av ekonomiska brott.

Även om man med nuvarande kunskap inte kan beräkna de exakta kostnaderna, vare sig för ekobrott eller för traditionella typer av brott, har många forskare sedan länge hävdade att kostnaderna troligen överstiger dem för konventionella brott. Det finns också uppgifter på att antalet dödsfall på grund av brott mot säkerheten på arbetsplatser överstiger antalet mord. Till detta kan läggas andra dödsfall och många andra skador. I ekonomiskt avseende förlorar offren för allvarigare bedrägerier mer än offren för inbrott och andra stölder.

Genom att belysa utsatthet för brott väcks också viktiga frågor som oro för säkerheten i samhället och det brottsförebyggande arbetet. Ekonomisk brottslighet leder till ytterligare utsatthet för brott för människor som redan utsätts för mycket konventionell brottslighet och den påverkar deras liv på liknande sätt. Mycket av den allmänna och politiska reaktionen på brottslighet koncentreras emellertid på traditionell brottslighet, exempelvis ungdomsbrottslighet. En stor del av denna är emellertid av mindre allvarlig art och rör störande uppträdande och skadegörelse. I det avseendet kan verksamheten på företag som skräpar ned, leder till buller och hotar den lokala

trivseln också ses som störande. En annan viktig kategori av traditionell brottslighet gäller bilbrott, vilken till stor del rör bilstölder, ofta av ungdomar. Denna kategori kan också utökas till att omfatta alla de brott som rör tillverkning och försäljning av bilar. På liknande sätt uppfattas brottslighet i detaljhandeln ofta som att gälla snatterier, snarare än de bedrägliga och vilseledande metoderna i anslutning till tillverkning och försäljning. Genom att lägga ekonomisk brottslighet till de kategorier och beskrivningar av brott som leder till omfattande otrygghet kan dess effekt på säkerheten i samhället belysas.

Studier som redovisar effekterna på samhället av vissa former av konventionell brottslighet kan också behandla effekterna av ekonomisk brottslighet. Dörrknackande försäljare, oseriösa byggherrar och skojare, allt från investeringsrådgivare till byggherrar, skulle kunna tas med i övergripande diskussioner om effekterna av brottsligheten i våra lokalsamhällen. Miljöbrott och andra brott som hotar livskvaliteten kan jämföras med dessa typer av brott. Andra studier skulle kunna försöka att mer systematiskt jämföra kostnaderna för vissa former av ekonomisk brottslighet med konventionell brottslighet och mer exakt försöka uppskatta vad kostnaderna för korruption och skattebortfall blir för enskilda individer.

Lurad och förgiftad – att avslöja utsatthet för ekobrott

AV HAZEL CROALL

Inledning

På senare år har människors utsatthet för brott hamnat i fokus. Förklaringen till detta är att antalet brottsofferundersökningar har ökat och att större uppmärksamhet riktats mot effekterna av brott på individer och lokalsamhällen. Uppmärksamheten har till stor del gällt synliga brott som haft mätbara och direkta effekter på offer, som inbrott, rån eller våldsbrott. Brottsofferundersökningar kritiserades till en början för att de uteslöt mindre synliga brott som våld och sexuella övergrepp i hemmet. Ekonomisk brottslighet utgör ytterligare en kategori brott som ofta utesluts från offerundersökningar och därmed från diskussioner om brotts inverkan på individer och säkerheten i samhället. Effekterna av den ekonomiska brottsligheten, som ofta inte definieras som brott, beaktas sällan och inte heller jämförs ekobrott med andra typer av brott. De ekonomiska brotten är, på grund av sin ofta osynliga karaktär, svåra att mäta. I rapporten görs ett försök att synliggöra effekten av ekonomisk brottslighet, och framför allt fokusera på individers och samhällets vardag.

Definitioner och avgränsningar

Den första uppgiften är att reflektera över hur ekonomiska brott ska definieras och vilka verksamheter de omfattar. Detta har varit föremål för många kontroverser bland kriminologer, eftersom ekobrott inte är lika lätta att definiera som andra brott, exempelvis inbrott eller rån (Croall, 2001a; Lindgren och Theandersson, 2000). En bra utgångspunkt är Korsells definition som förknippar ekonomiska brott med "brott inriktade på vinst och som äger rum inom ramen för kommersiell verksamhet" (Korsell, 2002a: 201), vilket framhäver faktorer som affärsverksamhet och vinst. Den här rapporten fokuserar i första hand på verksamheter som ryms inom Korsells definition, även om vissa andra också inkluderas. Även om syftet inte är ett längre resonemang om de olika problem som rör definitionen av ekonomiska brott, krävs en kortare diskussion för att klargöra vilka typer av brott som kommer att behandlas.

För det första har det sedan länge accepterats att ekonomiska brott har en oklar status som "brott" (Aubert, 1977; Croall, 2001a). Lagstiftning, som reglerar affärsverksamhet, omfattar både straffrättsliga och icke-straffrättsliga regelverk. I första hand är den inriktad på att trygga en hög standard vad gäller säkerhet och handel, snarare än att åtala dem som är skyldiga till brott. Inslaget av moralisk orätt, som är ett centralt inslag i brottsbegreppet, saknas ofta. Många lagar övervakas inte av polisen, som

handlägger brottmål, utan av ett stort antal tillsynsmyndigheter. Åtskilliga fall når inte domstol utan omfattas av administrativa sanktioner. Eftersom det moraliska fördomandet som hör samman med brott saknas, kan de avfärdas som ”tekniska” överträdelser av föreskrifter snarare än brott (Croall, 2001a). Denna brottsstatus kan förändras över tiden och variera från land till land. I vissa rättssystem, däribland Storbritanniens och Sveriges, har insiderbrott kriminaliserats ganska nyligen och dess brottsstatus diskuteras (Korsell, 2002a). Medan karteller och prisöverenskommelser konkurrenser emellan är brott i USA, har länderna i Europa olika lagar beträffande illojal konkurrens. I vissa länder, till exempel Storbritannien, har de på senare tid utvecklats i riktning mot att kriminalisera inslag av illojal konkurrens⁶. Ska en undersökning av ekonomiska brott därför begränsas till brottmål eller ska den omfatta verksamheter, som visserligen är olagliga, men inte brottsliga (Lindgren och Theandersson, 2000)? I denna rapport föreslås ett heltäckande angreppssätt. Det innebär att rapporten behandlar både sådana verksamheter som för närvarande är kriminaliserade genom lagstiftning i vissa jurisdiktioner och sådana som är olagliga och omfattas av andra sanktioner än straff. Dessutom ingår vissa verksamheter för vilka kriminalisering eller strängare regler har föreslagits.

En annan fråga gäller om affärsverksamheten i första hand är legitim eller illegitim. Försäljningen av olagliga droger är en affärsverksamhet, men förknippas snarare med organiserad brottslighet än med ekonomisk. Ett av kännetecknen för ekonomisk brottslighet i kriminologisk litteratur, som återspeglas i den svenska regeringens definitioner (Lindgren, 2002), har varit dess koppling till legitim ekonomisk verksamhet och till missbruket av legitima affärs- och yrkesroller. Detta är något som skiljer ekonomisk brottslighet från illegal affärsverksamhet (Shapiro, 1990; Croall, 2001a). Inte desto mindre kan gränsdragningen mellan ekonomisk och organiserad brottslighet bli otydlig och vissa former av affärsverksamhet drar med sig både ekonomisk och organiserad brottslighet (Ruggiero, 1996). Organiserade brottslingar sätter ofta upp en icke-kriminell affärsverksamhet som ”fasad” för övrig verksamhet eller för att ”tvätta” inkomsterna från illegitima verksamheter. Andra, ofta mindre företag, handlar med stulna, förfalskade och legitima varor och korsar därmed gränsen mellan organiserad, konventionell och ekonomisk brottslighet. I rapporten fokuseras i första hand på legitima affärsföretag. Vissa exempel omfattar dock vad som kommit att kallas ”bolagsbrott”, som inkluderar både legitima och illegitima affärsverksamheter.

EKOBROTT VANLIGA BÅDE I PRIVATA OCH OFFENTLIGA VERKSAMHETER

En avslutande fråga handlar om begreppen ”vinst” och ”handel” eftersom i stort sett liknande verksamheter kan förekomma i den offentliga sektorns

---

⁶ Till skillnad mot den tidigare konkurrenslagstiftningen i Sverige saknar konkurrenslagen (1993:20) straffrättsliga sanktioner (red. anm.). I stället finns administrativa sanktioner i form av konkurrensskadeavgift. Vidare kan vite och skadestånd utdömas. Det finns också förbudsregler. Från tid till annan diskuteras om att återinföra straffrättsliga sanktioner. En doktorsavhandling som från ett ekobrottsperspektiv behandlar den tidigare konkurrenslagstiftningen är Holmberg, S. (1981), *Mot monopolisering? NO:s verksamhet under 25 år*. Stockholm: Norstedts.

organisationer (Lindgren, 2002). Offentliganställda tjänstemän och andra anställda, som är angelägna om att förbättra effektiviteten eller göra en personlig vinst, kan ge sig in i korrupta eller bedrägliga verksamheter. Privatiseringen av många offentligt ägda organisationer som tidigare inte var vinstdrivande har, exempelvis i Storbritannien, kopplats till en uppgång av vissa typer av ekonomisk brottslighet. Både offentliga organisationer och företag prioriterar kostnader och effektivitet framför säkerhet och miljö, och i Storbritannien har många överträdelser rört nyligen privatiserade företagsgrupper som järnvägsföretag och kraftbolag. Statliga organisationer kommer därför att inkluderas.

Vilken definition som än används så täcker ekonomisk brottslighet en mängd verksamheter. Alla affärsdrivande företag måste följa såväl skatte- regler och andra finansiella regelverk som arbetsrättslig lagstiftning. Beroende på verksamhetens karaktär är många också skyldiga att följa lagstiftning som rör säkerhet, miljö och konsumentfrågor liksom regler för försäljning och annonsering. Korsell (2002a:201) har förtydligat att ekonomisk brottslighet ”omfattar flera hundra regelsystem, och inkluderar allt från vilotider för yrkesförare till brott som gäller skatt på alkohol”. Vid sidan av brott av i första hand finansiell karaktär omfattas sådana som rör miljö, säkerhet och konsumentfrågor eftersom dessa gäller verksamheter som är direkt avsedda att öka vinsten (Korsell 2002b; Croall 2001a). Svensk forskning har inkluderat brott som rör industrisäkerhet och miljöskydd, svart eller grå marknad inom handeln med bilar, egendom, företag, kredit och arbetskraft (Korsell, 2001). Skatte- och konkursbrott har också inkluderats, liksom bedrägeri och förskingring. Konsumentlagstiftningen omfattar allt från säkerhet och kvalitet hos livsmedel till produktsäkerhet, karteller, prisöverenskommelser konkurrenter emellan och beskrivning och marknadsföring av konsumentvaror. Säkerhetsföreskrifter skyddar anställda, konsumenter, passagerare och samhället som helhet. Bara genom att räkna upp dessa verksamheter antyds deras räckvidd och potentiella inverkan, även om denna ofta är dold. Denna utsatthet för brott undersöks i rapporten.

Att avslöja utsatthet för brott

Kännetecknande för ekonomiska brott är att utsattheten är ganska osynlig även om detta kan skilja mellan olika brott. Utsattheten för ekobrott är ofta indirekt snarare än direkt och många brott saknar en identifierbar gärningsman som avser att skada ett särskilt offer. Vissa brott, framför allt de som riktas mot offentliga myndigheter eller mot organisationer, upplevs sakna offer och förefaller ha liten effekt på enskilda individer. I andra fall är offren ovetande om skadan eller uppfattar den som alltför obetydlig för att anmälas. De definierar den inte som ”utsatthet för brottslighet”. Detta begränsar användandet av traditionella metoder att mäta utsatthet för brott, till exempel genom offerundersökningar, även om ett begränsat antal sådana har genomförts.

Osynlig utsatthet för brott?

I en diskussion om utsatthetens karaktär när det gäller ekonomisk brottslighet i Lindgren (2002:371) anges att denna kan vara antingen direkt, när offer omedelbart berörs av verksamheten, eller indirekt när offer lider skada utan att de själva direkt utsatts för brottslighet. Utsattheten kan också vara primär och beröra enskilda individer, sekundär genom att beröra företag, organisationer eller institutioner och tertiär genom att beröra mer diffusa mål som samhället i stort, miljön eller det ”moraliska klimatet”. Dessa inslag är klart urskiljbara eftersom ekobrott kan komma att direkt påverka miljön eller indirekt påverka sekundära offer, till exempel när företag påverkas av illojal konkurrens. Ekonomisk brottslighet kan därför påverka individer, företag, offentliga myndigheter eller mer abstrakta begrepp som ekonomin, miljön eller förtroendet för företag eller myndigheter. I och med att utsattheten för ekobrott ofta är indirekt och dess effekter på individer diffusa, kan den vara särskilt svår att mäta eftersom den ofta inte uppmärksammas. När den är direkt är den i teorin mätbar även om ett antal faktorer försvårar detta⁷.

Direkta effekter är ofta diffusa, till exempel när olagliga ”övervinster” hänger samman med att mycket små belopp tas från många individer. En klassisk form av bedrägerier som begås av anställda består till exempel i att banktjänstemän, affärsbiträden eller de som samlar in avgifter tar för mycket betalt eller behåller mycket små summor i ett stort antal transaktioner. När det gäller vissa konsumentbrott säljer tillverkare eller detaljhandlare mindre varor än vad som annonseras eller vilseleder konsumenterna genom att sälja en liten mängd varor i stora förpackningar. Konsumenterna betalar mer för varorna och företagen gör extra stora vinster, men förlusten är liten och ofta omöjlig att upptäcka för den enskilde.

---

⁷ Med finansiering från BRÅ undersöker Martin Bergqvist, Kriminologiska institutionen vid Stockholms universitet, olika metoder för att förbättra mätmetoder och rapportering av den ekonomiska brottsligheten.

I dessa och andra fall kan varken brottsoffer eller allmänhet upptäcka brotten. I själva verket är många av de regler som omger ekonomisk brottslighet framtvungade av behovet att skydda allmänheten från faror som den inte själv kan skydda sig mot. Konsumenter kan inte själva fastställa innehållet i massproducerade livsmedel eller konsumentvaror. De har inte heller själva de tekniska kunskaper som krävs för att upptäcka problem med större varor, som exempelvis bilar. Miljöbrott omfattar utsläpp av kemiska eller andra ämnen i atmosfären, floderna eller havet. Ämnen som är osynliga och omöjliga för allmänheten att upptäcka. Inte desto mindre kan brotten orsaka skada för individer medan effekterna i många andra fall snarare är indirekta än direkta. Även om offentliga myndigheter eller staten kan vara förstahandsoffer när det gäller brott riktade mot statens intäkter utsätts alla medborgare för sådana brott i och med att det återstår mindre att spendera på välfärd.

Sammantaget innebär dessa faktorer att utsatthet för ekonomisk brottslighet kan vara mycket olik den för konventionella brott som inbrott eller överfall. Många ekobrott beskrivs som regelöverträdelser snarare än brott och som olyckor när det gäller säkerhet eller miljö. Detta döljer den försumliga, vårdslösa eller bedrägliga karaktären hos de bakomliggande verksamheterna. Brottsoffer kan därför känna att de har skadats och till och med uppleva betydande obehag och förtret, men trots detta ser de sig kanske inte som ”brottsoffer” och anmäler inte heller verksamheterna i fråga.

Alla dessa faktorer, som också försvårar upptäckt och framgångsrika åtal, medför att ekonomisk brottslighet blir utomordentligt svår att mäta eftersom få brott rapporteras eller upptäcks⁸. Dessutom blir den officiella brottsstatistiken mycket otillförlitlig. För många ekobrott, dock inte alla, innebär det också att offerundersökningarna inte blir särskilt relevanta. Dessutom finns det, när det gäller sekundära eller tertiära offer, effekter på individuella medborgare som ofta är omätbara och oupptäckta. Det personliga sättet på vilket utsatthet för brott ofta beskrivs, till exempel när det gäller miljö och offentliga myndigheter, maskerar dessa effekter ytterligare. I denna rapport fokuseras framför allt på effekterna av ekonomisk brottslighet för enskilda medborgare, samtidigt som det medges att effekterna är avsevärda på företag, ekonomin och samhället som helhet. Ekonomisk brottslighet har en betydande inverkan på individer och samhället när det gäller många aspekter av vardagslivet. Dessutom kan konsekvenserna vara särskilt svåra för mindre välbeställda medborgare.

Att avslöja utsatthet för brott

Hur kan denna utsatthet för brott, som till stora delar är dold, lyftas fram i ljuset? Det är svårt att göra detta på det traditionella kriminologiska sättet nämligen med hjälp av officiell statistik, offerundersökningar och självrapportstudier, som till stor del inriktas på konventionella brott. Få nationella offerundersökningar i exempelvis Storbritannien eller USA omfattar

---

⁸ Ett arbete som behandlar selektionen av ekobrott är Korsell, L. (2003), Bokföringsbrott – en studie i selektion. Stockholms universitet. Kriminologiska institutionens avhandlingsserie nr 13. Edsbruk: Akademitryck.

ekonomisk brottslighet. Dock har det i USA gjorts många studier rörande särskilda former av bedrägeri, till exempel bedrägerier rörande reparation av apparater (Vaughan och Carlo, 1975), bubbeekonomi (Ponzi scheme), telemarketingbedrägerier och enskilda fall av investeringsbedrägerier (Titus m.fl., 1995; Titus, 2001)⁹. Enligt en intervjuundersökning som genomfördes av American National White Collar Crime Center år 1999 har ett av tre amerikanska hushåll utsatts för så kallad manschettbrottslighet, white collar crime, (National White Collar Crime Centre, 2000).

Många av dessa brottsundersökningar rörde emellertid särskilda former eller enskilda fall av bedrägeri och ett litet antal brottsoffer. Undersökningarna är därför inte heltäckande och resultatet kan inte utan vidare jämföras med tillgänglig information för konventionell brottslighet (Titus m.fl., 1995). Det har också förekommit ett antal intervjuundersökningar om företags utsatthet för brott, i första hand konventionell brottslighet och brott som begåtts av anställda¹⁰. I en undersökning som genomfördes år 2001, European Economic Crime Survey, avslöjades att så mycket som sjuttio procent av de större företagen angav att de utsatts för ekonomisk brottslighet under de två föregående åren. En stor andel hade begåtts av anställda (Journal of Financial Crime, 2001). Dessa undersökningar ger viktig information även om de till stor del begränsas till bedrägerier. De omfattar således inte andra former som har definierats som ekonomisk brottslighet, till exempel säkerhet på arbetsplatser, miljöbrott och konsumentbrott.

Ekobrott skadar också allmänheten

Det är därför nödvändigt att söka andra informationskällor och utgå från ett vidare lagstiftningsbegrepp än den traditionellt definierade brottsligheten. Även om många ekonomiska förseelser inte ses som "brottslighet", omfattas de av lagar och bestämmelser. Tillämpningen av dessa ses som finansiella, sociala eller offentliga frågor och uppmärksammas av medierna och den politiska världen¹¹. De blir också utsatta för allmänhetens missnöje. De behandlas i officiella rapporter, forskning, polisutredningar, intresseorganisationer och medier. När de sammanställs erbjuder de ett rikt material. Samtidigt som de är disparata kan dessa informationskällor användas för att ge en bild, om än osystematisk, av den potentiella omfattningen och effekterna av olika former av ekonomisk brottslighet. Det är också nödvändigt att ifrågasätta den vanliga uppfattningen att ekobrott saknar brottsoffer. Genom att peka på de verkliga eller potentiella effekterna både när det gäller enskilda grupper av brott eller sammantagna kan

---

⁹ Svenska undersökningar om IT-relaterade bedrägerier finns i IT-relaterad brottslighet. BRÅ-Rapport 2001:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet. Fritzes.

¹⁰ En svensk intervjuundersökning om företags utsatthet för ekobrott är Liljewalch, J. Rapport från fältet – Hur förebygger företag ekobrott. I: Korsell, L. (2003), Förebyggande metoder mot ekobrott. En antologi. BRÅ-rapport 2003:10. Stockholm: Brottsförebyggande rådet. Fritzes.

¹¹ Juridiskt kan vi tala om regelverk som primärt inte är straffrättsliga, men som kan innehålla straffrättsliga bestämmelser eller administrativa sanktioner. Det handlar ofta om förvaltningsrätt, finansrätt, socialrätt och miljörätt.

man även ifrågasätta uppfattningen att de har triviala och indirekta konsekvenser. Många aktiviteter, som visserligen inte uppfattas som "brottslighet" av offren, har ekonomiska och fysiska konsekvenser och en faktisk inverkan på enskilda individers vardagsliv.

Individer kan, enligt argumenten ovan, påverkas direkt av sådana ekobrott som till stor del ger upphov till sekundär eller tertiär utsatthet för brott. Korruption anses till exempel ofta sakna offer eller ha en indirekt effekt på förtroendet för offentliga och privata institutioner (Shover och Wright, 2001)¹². Ändå kan korruption också ha en indirekt inverkan på enskilda individer. När exempelvis en politiker tar mutor för att ge ett kontrakt till ett företag, kan det medföra ökade kostnader för offentliga projekt eftersom konkurrensen blir lidande. Det kan också leda till undermåliga och farliga byggnader eller till att kvaliteten på tjänster försämras (Croall, 2001a). I Shover och Wright (2001) visas att skattebetalare får stå för kostnaderna när lokala skoldistrikt i USA betalar ett överdrivet högt pris till leverantörer, som ägnar sig åt prisöverenskommelser mellan konkurrenter. Insideraffärer, som också beskrivs vara utan brottsoffer, påverkar andra investerare¹³. När vinster ökar till följd av till synes obetydliga förluster för individuella konsumenter, måste alla konsumenter betala högre priser. Det gäller också följderna av stölder som utförs av anställda, svindlerier, karteller och försäljning av varor som är underviktiga eller har felaktiga beskrivningar. När politiker eller tjänstemän i offentlig sektor tar pengar för egen del från offentliga organ eller när skattebetalare olagligt undviker att betala skatt innebär det att dessa pengar inte kan användas för hälsovård, välfärd eller utbildning. Därför är alla konsumenter av offentliga tjänster brottsoffer i slutänden snarare än regeringen. I Sverige uppskattas uteblivna skatter och avgifter på grund av svart arbete uppgå till 20–40 miljarder kronor per år och kostnaden för "skattefel" beräknas till 100 miljarder kronor eller 8,8 procent av de totala skatteintäkterna (Korsell, 2002a). Även om inte alla dessa kostnader beror på bedrägerier och ekonomisk brottslighet utan också på vårdslöshet och inkompetens är den totala kostnaden avsevärd.

Det är också viktigt att beakta de olika typer av skador som uppstår genom ekonomisk brottslighet. De blir ofta bagatelliserade genom att de uppfattas som triviala eller "bara" ekonomiska. Många ekobrott har också fysiska och känslomässiga konsekvenser. Ekonomiska brott kan leda till att många drabbas, genom dödsfall och skador på arbetsplatsen eller vid resa, genom matförgiftning och av biverkningar av läkemedel. Vissa brott har både ekonomiska och fysiska konsekvenser – konsumenter som köpt billiga begagnade bilar eller förfalskade varor löper risk att bli bedragna eller skadade. Till dessa ska läggas de känslomässiga effekterna av, till exempel större fall av finansiella bedrägerier eller pensionsbedrägerier (Ganzini m.fl., 2001).

---

¹² Straffrättsligt hanteras korruption i Sverige som antingen mutbrott (den som tar en muta) enligt 20:2 brottsbalken respektive bestickning (den som mutar) enligt 17:7 brottsbalken.

¹³ I insiderstrafflagen (2000:1086) finns bestämmelser om insiderbrott, dvs. att någon utnyttjar icke offentliggjord information och drar fördel av sitt informationsmässiga försprång genom värdepappersaffärer.

De huvudsakliga effekterna av andra ekobrott gäller individers och samhällets allmänna livskvalitet – på samma sätt som vid annan typ av brottslighet. I områden med hög brottslighet känner invånarna osäkerhet och vantrivsel – effekter som också kan vara resultat av ekonomisk brottslighet. Korruption och insideraffärer minskar förtroendet för den politiska processen eller för den finansiella världen. Miljöbrott, framför allt nedskräpning och avfallshantering, hotar den lokala trivseln. Det gör också brott som har en negativ påverkan på kommunernas ekonomi. Hushåll kan uppleva vissa nutida strategier för försäljning och marknadsföring som påträngande. De kan förefalla triviala men sammantagna utgör dessa exempel en betydande inskränkning i livskvaliteten. Enligt South (1999:444) kan miljöbrott, om man lägger samman fall av lokala föreningar i liten skala, leda till ”blygsamma till förödande förändringar i människors upplevelse av miljö och levnadsvillkor”.

Alla kan drabbas av ekonomisk brottslighet

Ekonomisk brottslighet kan därför, antingen direkt eller indirekt, påverka medborgarnas liv, vilket illustreras ytterligare genom effekterna på olika aspekter av vardagslivet. Man skulle faktiskt kunna hävda att närhelst medborgare ger sig in i ekonomiska transaktioner riskerar de att drabbas av ekonomisk brottslighet. I exempelvis Storbritannien har konsekvenserna av ekonomisk brottslighet i nyckelområden som hemmet, bostadsområden, transport, marknadsplatser som stadskärnor eller stormarknader utretts i brottsförebyggande undersökningar. Det innebär inte att alla konsekvenser är intäckta, eftersom man skulle kunna lägga till viktiga områden som arbetsplats, fritid, hälsa och välfärd samt personlig ekonomi (Croall, 2001b). Inom alla dessa områden kan individer skadas ekonomiskt, på många sätt utsättas för fysisk fara och få livskvaliteten hotad av en rad ekonomiska brott.

Nedan följer ett försök att belysa denna effekt, låt vara utan krav på exakthet, och därigenom synliggöra den ekonomiska brottslighetens många gånger osynliga effekter. En rad ekobrott beaktas och deras fysiska och ekonomiska inverkan på enskilda individer studeras – när detta är relevant – tillsammans med deras mer allmänna inverkan på livskvaliteten. Genomgången baseras på författarens tidigare forskning och bygger på ett urval av det stora antalet genomförda rapporter och undersökningar som offentliggjorts genom tillsynsmyndigheter och medier.

Att lokalisera utsatthet för brott

Hemmet

Hemmet, ofta sett som tryggt och säkert, är platsen för många konventionella brott. Inbrott leder till ekonomiska förluster och genom intrång i privatlivet till känslomässig stress. Effekterna av många ekonomiska brott visar sig också i hemmet. Hushållsmedlemmarnas fysiska trygghet påverkas av tillgång på och underhåll av gas, elektricitet och vatten samt av byggnadsarbeten i hemmet. Den ökande försäljningen till hemmen genom brev, telefon och Internet har medfört många exempel på bedrägerier¹⁴. Mänskors livskvalitet kan dessutom hotas av påträngande försäljningsmetoder. Effekterna kan variera från i värsta fall dödsfall och allvarliga skador till mindre men efterhängsna besvär. Det rör sig om ekonomisk brottslighet genom att gällande bestämmelser – i många fall straffbelagda – rörande säkerhet och god affärssed åsidosätts i vinstsyfte. Följande exempel illustrerar några av dessa brott.

FYSISK SKADA I HEMMET

De allvarligaste exemplen rör försörjningen av grundläggande samhällsservice. Dess betydelse belystes av ett fall i Skottland där fyra familjemedlemmar dödades i en gasexplosion i sitt hus i december 1999. Händelsen ledde år 2003 till ett försök att åtala företaget TRANSCO, som bildades efter privatiseringen av Storbritanniens gasindustri, för dråp¹⁵. Efter ett överklagande från företagets sida, misslyckades detta och företaget kommer i stället att åtalas för brott mot hälso- och säkerhetsbestämmelser. Processerna, som följde efter en långvarig utredning och oro för gasnätets säkerhet, fick omfattande publicitet. I en nationell tidning (*Guardian Unlimited* 30/4/01) rapporterades en rad fall där tillsynsmyndigheterna, konsumentorganisationerna och fackföreningarna uttryckte oro inför företagets verksamhet, bland annat på grund av: brist på kvalificerade ingenjörer efter personalneddragningar, att det tagit lång tid att undersöka och reparera gasläckor, personalens långa arbetsdagar och anlita av externa entreprenörer vars kompetens ifrågasatts. Företaget hade heller inte utnyttjat hela det belopp som avsatts för förbättring av gasledningarna och hade därigenom kunnat öka sin vinst.

Uppvärmningsanordningar innebär också risker. I Storbritannien har flera dödsfall inträffat som berott på att fastighetsägare inte tillräckligt kontrollerat säkerheten hos gas- och elapparater. Studenter och unga människor, som ofta bor i billiga hyresrum, har varit särskilt utsatta. Stor-

¹⁴ E-handel regleras genom den nya lagen (2002:562) om elektronisk handel och andra informationssamhällets tjänster.

¹⁵ I Sverige kan juridiska personer inte begå brott och straffas, brott kan enbart begås av fysiska personer, exempelvis av en företrädare för en juridisk person. Däremot kan juridiska personer, som en så kallad särskild rättsverkan, ådömas att utge företagsbot. Frågan om juridiska personers straffansvar har diskuterats länge och det finns ett utredningsförslag i frågan, som emellertid inte lett till lagstiftning (SOU 1997:127).

britanniens Health and Safety Commission uppskattade år 1994 att antalet dödsfall per år var så högt som 40 (Croall, 1998). I denna siffra ingår både privatägda och offentligt ägda bostäder. En lokal brittisk myndighet dömdes till böter på 5 000 pund år 1995 sedan två hyresgäster dött efter att ha förgiftats av en bristfällig gaseldad brasa. I Skottland dog två studenter i en eldsvåda som ansågs bero på att fastighetsägaren inte följt brandföreskrifterna (Croall, 1999). Fallet ledde till att dessa skärptes. Elektriska varor, leksaker och belysning har också pekats ut av brittiska tillsynsmyndigheter särskilt då de tillverkats i länder med mindre stränga säkerhetsnormer¹⁶. Barn kan bli offer för olyckor där sådana varor är inblandade. Julen är speciellt farlig. Tillsynsmyndigheterna varnar återkommande för faran med billiga leksaksimitationer, julgransbelysningar, elektriska granar och jultomtar. British Trading Standards Institute varnade år 2001 för farorna med julgransbelysningar som sades ha orsakat 219 olyckor år 1999 (Institute of Trading Standards Press Release 27/11/2001).

Människor riskerar också att förgiftas av förorenat kranvatten. I Storbritannien har det förekommit sjukdomsfall och andra besvär som orsakats av kemikalier i vatten. Det mest kända fallet inträffade i Camelford, där konsumenterna drabbades av illamående, hudutslag och sjukdom när aluminiumsulfat läckte ut i vattenledningarna. Det ledde till åtal mot det ansvariga bolaget (Croall, 1998). Kraftbolag står högt upp på British Environment Agency's lista över åtal. Ett kraftföretag har dömts till sammanlagt 288 000 pund i böter för 6 fall som rörde vattenförsörjning och ett annat till sammanlagt 45 000 pund för 10 överträdelser år 2000 (Environment Agency, 2001). Det är bara några exempel bland många på hur människors fysiska säkerhet riskeras. De kan också skadas genom inkompetens hos byggmästare, rörmokare och företag som reparerar apparater. Känslomässig skada kan också uppstå genom aggressiva försäljningsmetoder och påträngande marknadsföring. Eftersom dessa metoder i första hand ses som bedrägliga diskuteras de i rapporten.

EKONOMISKA SKADOR I HEMMET

Klassiska exempel på ekonomiska brott har rört försäljning genom dörrknackning, där människor pressas att köpa varor av låg kvalitet, med få möjligheter till rättelse¹⁷. Bland de vanligaste fallen som vållat ekonomisk skada återfinns moderna exempel på denna typ av försäljning, som numera omfattar bedrägerier genom telemarketing och försåtliga metoder i samband med telefonförsäljning och e-handel.

I Storbritannien är elbolagens metoder när det gäller att övertala hushåll att byta elleverantör, efter privatiseringen av offentligt ägda företag, ett bra exempel. En stor konsumentorganisation har fått klagomål på försäljningsmetoder, som beskrivits som "hänsynslösa" eller "hög grad av påtryck-

---

¹⁶ I Sverige finns en produktsäkerhetslag (1988:1604) vars syfte är att upprätthålla en hög säkerhet på olika produkter.

¹⁷ Sedan länge har hemförsäljning reglerats, bland annat genom att det finns en ångervecka. Den nuvarande lagen (2000:274) om konsumentskydd vid distansavtal och hemförsäljningsavtal baseras på EU-direktiv.

ning”. Det finns också exempel där försäljare förfalskat signaturer, trasslerat sårbara människor, framför allt äldre, felaktigt hävdat att kontrakt överenskommit per telefon och givit vilseledande information till potentiella kunder om troliga besparingar (Energywatch Press Release 30/01/02). I ett konsumentprogram från BBC ansåg man att dessa försäljningsmetoder berodde på de anställdas låga grundlöner och den höga provisionen på varje överenskommet kontrakt (*BBC Watchdog* 11/10/01). Även om inga åtal väckts har British Office of Fair Trading (OFT) vidtagit åtgärder mot ett företag som fått många klagomål (OFT Press Release 14/02/01). Andra exempel på vilseledande dörrförsäljning gäller försäljning av inbrottslarm, framför allt till äldre människor, med falska påståenden om deras effektivitet (OFT Press Release 3/5/00).

Brittiska tillsynsmyndigheter har utrett en rad ”skurkaktiga” affärsmän. Ett bra exempel är ”skurkaktiga” byggmästares verksamheter. Bland deras metoder, som nyligen utsatts för stängare kontroller, ingår att ta betalt för arbete som aldrig slutförts eller utföra reparationer av dålig kvalitet (vilket också kan hota säkerheten). I en enkät som omfattade 500 hushåll, utförd av ett stort försäkringsbolag, angav en femtedel av de tillfrågade att de blivit lurade av sådana byggmästare. Mer än en tredjedel hade betalat kontant i förväg och riskerade att bli sittande med arbeten som inte slutförts (*Guardian Unlimited* 1/12/99). Trading Standards Officers tar årligen emot cirka 100 000 klagomål rörande sådana metoder men uppskattar att bara en av fem drabbade klagar. Många låter bli att klaga för att de är generade. Andra undviker reparationer för att de är rädda att bli utnyttjade (Langton, 1999). Eftersom anmälningsbenägenheten är låg, är åtal relativt sällsynta. I Storbritannien gick år 2000 tolv anmälningar om dåligt utförda reparationer i hemmet till åtal. Lagarna som åberopades var Trade Descriptions Act och Consumer Protection Act (OFT Annual Report 2000). Tillsynsmyndigheterna har också reagerat på ökningen av e-handel och försäljning i hemmet, som har lett till många former av ”cyberbedrägerier”. De omfattar också vilseledande beskrivningar av varor, tjänster och investeringar. Det kan även röra sig om att ta betalt för varor som inte finns. Vissa av dessa svindlerier är transnationella. I sin årsrapport för år 2000 redovisade brittiska OFT en undersökning av webbplatser på Internet, som gjorts av 150 organisationer i 27 länder, och där 1 600 misstänkta webbsidor hittats (OFT Annual Report 2000).

Detta är några exempel på bedrägerier som berör konsumenter i hemmet. Ett annat exempel är att erbjuda obeskattade cigaretter utan att ange att skatten skulle ha betalats (OFT 10/5/2001). Fastighetsmäklares vilseledande och bedrägliga handlande i samband med husförsäljning och lånerådgivning leder till ytterligare problem¹⁸. Många av dessa försäljningsaktiviteter befinner sig i gråzonen mellan vad som är lagligt och vad som är olagligt och det kan hävdas att vissa egentligen inte rör ekonomisk brottslighet. Inte desto mindre omfattas de av bestämmelser och allt strängare kontroller i många länder. Förutom att människor utsätts för dessa

---

¹⁸ Kraven på och tillsynen av fastighetsmäklare har successivt skärpts. Enligt fastighetsmäklarlagen (1995:400) ska mäklare vara registrerade och denna kan återkallas om mäklaren handlar i strid med lagen.

betydande ekonomiska och materiella kostnader kan deras livskvalitet i hemmet påverkas negativt av aggressiv hemförsäljning och envisa telefonförsäljare. Detta är liktydigt med intrång i privatlivet och ibland till och med trakasserier. Dessutom drabbar dessa verksamheter ofta de mest utsatta grupperna i samhället.

Lokalsamhället

Utanför den omedelbara hemmiljön påverkas människor negativt av ekonomisk brottslighet i sin egenskap av invånare eller medlemmar i ett lokalsamhälle. Dessa effekter är ofta indirekta och diffusa, men sammantaget kan de ha betydande inverkan. Hälsa och välbefinnande kan påverkas direkt av vatten- och luftföroreningar, framför allt illegala utsläpp av giftig rök och kemikalier¹⁹. Ekonomisk brottslighet kan också påverka hur mycket resurser som står till förfogande för ett lokalsamhälle. Den kanske största effekten på samhällen är att invånarnas livskvalitet påverkas genom miljöbrott som försämrar kvaliteten på luft, vatten, hav och land liksom utsläpp av industri- och handelsavfall. Mycket av detta beskrivs ofta som miljöbrott, men kan också ses som ekonomisk brottslighet eftersom en stor del av brotten rör företag, små som stora, som bryter mot lagen för att öka vinsten (Korsell, 2002b).

FYSISK SKADA RIKTAD MOT SAMHÄLLET

Miljöbrott kan i värsta fall ha en direkt effekt på hälsan hos lokalinvånare och därigenom påverka hela samhällen. Det allvarligaste exemplet på detta inträffade i Bhopal i Indien år 1984. Mellan 3 000 och 5 000 invånare dog på grund av att metylisocyanat släpptes ut i atmosfären till följd av att ett företag åsidosatt säkerhetsföreskrifterna (Pearce and Tombs, 1998). Även om sådana exempel på massdöd lyckligtvis är sällsynta, riskerar samhällen som ligger nära kemiska eller andra fabriker att direkt påverkas av utsläpp. I ett brittiskt fall ledde en explosion vid en anläggning för avfallshantering till att sextio invånare evakuerades från sina hem. Många upplevde en rad symptom, som huvudvärk, diarré och andningssvårigheter. Lokalinvärnarna klagade också över att myndigheterna brustit i sin kontroll av att företaget vidtagit åtgärder för att rätta till vad det, enligt bestämmelserna i sin licens, brutit mot (Klaushofer, 2001). I ett annat fall åtalades ett företag efter en brand som ledde till att ett stort gasmoln, som innehöll svaveldioxid, släpptes ut. Invånarna råddes att stanna inomhus och stänga sina fönster (Environment Agency Press Release 23/1/02). Personer som lider av andningssjukdomar, till exempel astma, kan också få sina symptom förvärrade av olagliga kemiska utsläpp eller gaser från kommersiella transporter som överskrider de föreskrivna värdena (Croall, 1998). I Storbritannien och andra europeiska länder har man också oroat sig för att otillräckligt reglerade avlopp och andra utsläpp (Croall, 1998) kan orsaka sjukdomar om man badar i havet. Vilt och fisk kan också dödas i större olyckor orsakade

---

¹⁹ Huvuddelen av miljölagstiftningen har sedan några år tillbaka samlats i miljöbalken (red. anm.).

av föroreningar. I en olycka år 1996 åtalades ett brittiskt kraftbolag efter ett kemikalieutsläpp som dödade 33 000 laxar (*The Herald* 6/8/96).

EKONOMISKA KOSTNADER FÖR SAMHÄLLET

De indirekta ekonomiska konsekvenserna för samhället har redan nämnts. Varje förlust av inkomster, genom till exempel skatteflykt, kan påverka lokala samhällen. Korruption bland politiker kan också ha negativa effekter. I Storbritannien, liksom i Sverige, har korruptionsfall omfattat missbruk av representationskonton som politiker förfogat över. När politiker missbrukar dessa för privata resor, semestrar och allmän gästfrihet blir det mindre resurser över för samhället som helhet. På lokal nivå kan korruption också spela in när någon får ett kontrakt för att utföra offentliga arbeten och tjänster. Vissa nyligen inträffade brittiska fall har gällt anklagelser om korrupta förfaranden när anbud antagits på byggen och andra tjänster – än en gång efter det att dessa typer av offentliga arbeten privatiserats. Det kan leda till dyrare tjänster och sämre kvalitet. Bedrägerier som utförs av offentliganställda ökar kostnaderna för ekonomisk brottslighet riktad mot lokala samhällen.

Ekonomiska brott i stor skala påverkar också lokala samhällen. Det illustrerades väl av hur kollapsen av Bank of Credit and Commerce International (BCCI) påverkade ett särskilt distrikt. Western Isles Council i Skottland, som gjort stora investeringar i banken, förlorade cirka 24 miljoner pund, vilket krävde lokala skattehöjningar och nedskärningar i budgeten för vägar, skolor och hem för äldreomsorg (*The Herald* 4/4/97). Miljöbrott kan också ha oklarare ekonomiska konsekvenser för lokala samhällen. Om ett område får rykte om sig att inte vara ”rent” kan det skada andra lokala näringar, exempelvis turism. Besökare kan bli avskräckta av att höra att floder eller stränder är osäkra och i stället resa till områden som anses vara säkra.

LIVSKVALITETEN I LOKALSAMHÄLLET

Invånare i lokalsamhällen drabbas också av att trivseln i en vidare bemärkelse går förlorad till följd av olika miljöbrott. Många definieras inte allmänt som brott och antalet anmälningar och åtal är mycket litet. Det gör att officiell statistik och rapporterade åtal inte ger tillräcklig information om deras effekter (Korsell, 2002b). Skandalen kring svenska BT Kemi ledde till en rad klagomål från lokalbefolkningen över föroreningar och upptäckten år 1977 av mer än 600 tunnor giftigt avfall. Fallet var betydelsefullt genom att det påverkade allmänhetens och politikernas uppfattningar om miljöbrott (Mårald, 2002). I Sverige omfattar miljölagstiftningen brott som spridandet av giftiga ämnen, vållande av förstörelse och nedskräpning – frågor som är vanliga i många länder. Bortforslande av gödselvatten, läckor eller utsläpp av reglerade ämnen och avloppsvatten i vattendrag, bäckar eller avloppssystem och förorenandet av floder och fält har alla förekommit i brittiska brottmål (Croall, 1999).

AVFALLSDUMPNING ETT GISSEL I DAGENS SAMHÄLLE

Bortforslande av avfall har blivit ett stort problem både internationellt och lokalt: internationellt när industrier i industriländerna dumpar avfall i länder med mindre strikta regler, och lokalt, när de som ansvarar för bortforslingen av avfall begår en rad brott. En del av avfallet är inte bara anskrämligt utan kan också innehålla skadliga ämnen. Konsumtionssamhället producerar stora mängder avfall. I Storbritannien har åtal, som väckts av Environment Agency, gällt emballageavfall. En stor snabbköpskedja åtalades för att inte ha hindrat att kundvagnar slängdes i floden i området. Sammanlagt togs 237 kundvagnar upp ur floden (Environment Agency Press Release 7/10/01). Nedskräpning svarade för 14 procent av överträdelserna av miljölagstiftningen i Sverige år 2000 (Korsell, 2002b). Fall där företag illegalt dumpar sopor utanför soptippar förekommer också ofta i brittiska brottmål. Environment Agency har beskrivit det som ett "gissel i det moderna samhället". Till detta ska läggas de problem som hör samman med buller, vilket omfattar transporter, byggföretag och nöjesställen som nattklubbar och barer (Croall, 1998).

Dessa exempel illustrerar något av hur lokala samhällen kan påverkas av ekonomiska brott. Andra förordningar som syftar till att skydda lokalsamhällen inbegriper plan- och bygglagstiftning som förbjuder byggandet av fula eller inte karakteristiska byggnader. Den omfattar även regler för bevarandet av träd, parker och stadsmiljöer. Företag, som försöker utveckla affärsverksamhet eller bygga nya hus, kan tycka att dessa är ett hinder. Påverkan av föroreningar på boendes hälsa är sannolikt omöjliga att beräkna, eftersom många sjukdomar eller hälsotillstånd kan försämrans av föroreningar men inte tillskrivas dessa. Därför är detta ett viktigt område när det gäller utsatthet för ekonomisk brottslighet.

Arbetsplatsen

Arbetsplatsen är en annan plats för ekonomisk brottslighet, inte bara genom att många brott har sitt ursprung i anställningen, utan också när det gäller arbetsgivare som utsätter sina anställda för brott. Anställdas hälsa och säkerhet hotas av att en rad säkerhetsföreskrifter inte följs och ekonomiskt kan de beröras negativt av lagöverträdelser som rör arbetstid och lön²⁰. I värsta fall kan ekonomisk brottslighet på arbetsplatsen leda till dödsfall, skada och exploatering. Dessutom kan den orsaka mindre skador, olaglig diskriminering och en försämring av arbetslivets kvalitet. Det rör sig här om ekobrott eftersom arbetsgivare försöker öka vinsten genom att spara in på kostnaderna för säkerhet och arbetskraft.

FYSISKA SKADOR PÅ ARBETSPLATSEN

I Storbritannien har stor uppmärksamhet ägnats åt antalet arbetare som dödats under arbete. Även om inte alla så kallade arbetsolyckor beror på brott, har det i officiella rapporter och undersökningar hävdats att cirka 70

---

²⁰ Central lagstiftning är arbetsmiljölagen (1977:1160) och arbetstidslagen (1982:673). Många regler på arbetsrättens område finns i kollektivavtal (red. anm.).

procent av dödsfallen på arbetsplatser beror på brott mot arbetarskyddslagstiftningen (Tombs, 1999). I Tombs redovisas en instruktiv analys av omfattningen av dessa dödsfall i Storbritannien perioden 1994–1995. Sammanlagt rapporterades 376 dödsfall enligt Reporting of Injuries, Diseases and Dangerous Occurrences Regulations, som anses vara heltäckande²¹. Till detta kan emellertid läggas 36 dödsfall som kan hänföras till förordningar för försörjningen och användningen av brännbara vätskor, 27 vid havsfiske, transport- och kommunikationsarbete och sammanlagt 877 som hänger samman med bilkörning i tjänsten. Det sistnämnda kan vara resultatet av att chaufförer tvingas köra mer än det reglerade antalet timmar. Ännu fler dödsfall kan hänföras till yrkessjukdomar. De kan vara svåra att bedöma eftersom den omedelbara orsaken till en sjukdom som exempelvis lungcancer eller asbestos kanske inte registreras. Tombs slutsats är att det totala antalet är långt större än antalet mord. Särskilt oroande är situationen inom byggnadsindustrin där fackföreningarna hävdat att byggnadsarbetare löper sex gånger så stor risk att dö – delvis på grund av bristen på utbildad arbetskraft och tendensen från byggnadsföretagens sida att lägga ut arbete på underleverantörer till låg kostnad (Harris, 2001). Man oroas också över att så få dödsfall på arbetsplatser utreds och att ännu färre blir föremål för åtal (Bergman, 2001). Kopplingen mellan dessa typer av brott och företagsvinster belystes i brittiska domstolar i åtalet mot London Underground efter avslöjandet om att flera anställda hade dödats av elektrisk ström när de tvingats arbeta nära strömförande räls. Domaren kommenterade att i detta fall “offrades säkerheten för företagsledningens krav att låta tågen gå till varje pris och därigenom upprätthålla systemets lönsamhet” (Morris, 2001).

EKONOMISKA SKADOR PÅ ARBETSPLATSEN

Förutom att bli skadade kan anställda exploateras genom att arbetsgivarna inte följer alla regler som hör till anställningsvillkoren, framför allt när det gäller löner, arbetstider och semesterersättning. Det kan röra sig om dåligt betalda arbetare och även barn – en stor restaurangkedja åtalades år 2001 i Storbritannien för att ha haft skolbarn anställda under långa arbetsdagar och på sena skift (*Guardian Unlimited* 1/8/01). Invandrare är särskilt utsatta för utnyttjande genom låg lön och dåliga villkor, eftersom de riskerar utvisning om de klagar. I Storbritannien har det förekommit avslöjanden om att privata arbetsförmedlingar rekryterar sköterskor från Indien, Afrika och Filippinerna till arbete i National Health Service. När sköterskorna anlände fick de veta att det inte fanns några lediga platser där och de tvingades i stället att arbeta på privata vårdhem. I något som sjuksköterskeförbunden beskrivit som en “modern form av slaveri” konfiskerades deras pass. De tvingades skriva under illegala kontrakt, fick trånga bostäder och var tvungna att arbeta mer än 60 timmar i veckan. De vägrades sjukskrivning och tjänade bara 4 pund per timme, mindre än minimilönen i Storbritannien (Browne, 2001). Utnyttjande kan också hänga samman med ille-

---

²¹ Enligt arbetsmiljöförordningen (1977:1166) ska olycksfall rapporteras till Yrkesinspektionen (red. anm.).

gal anställning av immigranter och asylsökande. Det är vanligare inom byggbranschen och jordbruket där tillfälligt anställda är vanligt förekommande. Svart arbetskraft är också en del av den ekonomiska brottsligheten inom restaurangnäringen i Storbritannien och Sverige (Alalehto, 2000). I vissa fall sker dessa brott i hemligt samförstånd mellan å ena sidan de legitima industrierna som anställer illegal arbetskraft och å den andra sidan den organiserade brottsligheten. Den är inblandad i transporten av arbetare, som betalar stora summor bara för att hamna i arbeten där de exploateras (Ruggiero, 1996).

ARBETSLIVETS KVALITET

Anställningslagarna eftersträvar att trygga en god arbetslivskvalitet. Den hotas dock av en lång rad illegala metoder. Bland brittiska exempel under senare tid finns British Low Pay Unit som uttryckt oro för brittiska löntagare, som arbetar utan riktiga anställningskontrakt eller detaljerade lönebesked. De arbetar med påtvingad övertid och utan pauser, vilket man hävdar är "vanliga erfarenheter" bland lågavlönade löntagare (*Guardian Unlimited* 31/1/02). Det har också förekommit rapporter om löntagare som utsätts för påtryckningar om att bortse från bestämmelserna som begränsar arbetstiden till 48 timmar per vecka (Saunders, 2001). Till dessa exempel på ekonomisk brottslighet på arbetsplatser skulle kunna läggas olaglig diskriminering vid rekrytering och befordran, och, även om det är mindre tydligt kopplat till vinst, chefers översitterier och trakasserier på arbetsplatser²².

Marknadsplatsen

Ekonomisk brottslighet äger rum på många olika marknadsplatser, från stora affärer inom detaljhandeln eller snabbköp till affärer för begagnade varor och torgmarknader. (Det här avsnittet handlar till stor del om detaljhandelsbrott mot konsumenter som hanterar konsumentvaror och livsmedel, medan senare avsnitt handlar om andra sätt på vilka konsumenter kan bli offer.) Konsumenternas säkerhet kan hotas av många varor och de kan dö eller skadas av förgiftade eller olämpliga livsmedel. De kan utsättas för bedrägerier på många sätt: genom att köpa varor som beskrivits på vilseledande sätt, felaktiga påståenden om kvalitet eller kvantitet eller om vad extraerbjudanden verkligen innebär. De kan också, som i hemmet, utsättas för obehag genom aggressiva försäljningsmetoder. I själva verket finns det vid alla ekonomiska transaktioner möjligheter till ekonomisk brottslighet. Gränsen kan vara otydlig mellan å ena sidan acceptabla och legala försäljningsmetoder och å den andra bedrägeri och vilseledande metoder. Vissa metoder, som till exempel prisöverenskommelser, är brott i

---

²² Relevant svensk lagstiftning är lagen (1999:130) om åtgärder mot diskriminering i arbetslivet på grund av etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, lagen (1999:132) om förbud mot diskriminering i arbetslivet på grund av funktionshinder och lagen (1999:133) om förbud mot diskriminering i arbetslivet på grund av sexuell läggning. I jämställdhetslagen (1991:433) regleras åtgärder mot sexuell diskriminering.

vissa rättssystem men inte i andra, medan andra bestämmelser är allmänt formulerade och svåra att tillämpa i praktiken²³.

FYSISKA SKADOR PÅ KONSUMENTER

Konsumenters hälsa och säkerhet hotas på flera sätt. Mest uppenbart är det när det gäller livsmedel, vare sig de sålts i snabbköp, på restaurang eller i en affär²⁴. Exempel på massdöd är dess bättre sällsynta men har förekommit i samband med matförgiftning. Ett av de allvarligaste fallen i Storbritannien under senare år rörde 21 äldre människors död i den skotska staden Wishaw år 1997. De hade utsatts för E.coli 0157 i kött som serverades på vårdhem och på en pensionärsklubb. Den ansvarige slaktaren befanns ha underlåtit att följa bestämmelserna för hantering av livsmedel (Fatal Accident Inquiry). Hans underlåtenhet att samarbeta med myndigheterna efter det första utbrottet sades ha varit en direkt bidragande orsak till sex av dödsfallen (Cox, 1998; Croall, 2001a). Omfattningen av matförgiftning, som kan vara utomordentligt plågsam för offren, är svår att fastställa eller knyta till brott eftersom offren inte alltid kopplar symptomen till livsmedlen. I ett annat fall dödades på 1980-talet 259 spanska konsumenter av matolja som förorenats av kemikalier, av okänt ursprung (Croall, 2001a). Försäljningen av kött från olagligt slaktade djur eller gamla livsmedel kan också orsaka sjukdom. Vissa konsumenter kan ha utsatts för fara av bönder som brutit mot bestämmelserna om galna kosjukan (BSE). Konsumenter kan också drabbas av det som i brittisk lagstiftning kallas "främmande föremål" i livsmedel. Det kan röra sig om naglar, träföremål och i ett fall som nyligen offentliggjorts, en kondom med jordgubbs smak! Enligt den brittiska konsumentpublikationen *Which?* ökar antalet klagomål som rör sådana tillbud och fler brottmål förekommer varje år (Lawrence, 2002). Andra faror med livsmedel är kemiska tillsatser i masstillverkad mat, som förknippas med cancerrisker.

Andra konsumentvaror medför också risker, framför allt när det rör sig om kopior. Farorna i samband med elektriska ljus och leksaker har redan nämnts. Andra konsumentskador är de som inträffat genom köp av kopierade varor. I Storbritannien har till exempel konsumenter som köpt kopior av parfym och rengöringsprodukter för hemmet drabbats av hudutslag och brännskador. Odeklarerade ingredienser i legitimt producerade varor kan också orsaka allergiska reaktioner. Många av dessa fall kan uppfattas som förhållandevis triviala, men sammantagna orsakar de ett inte obetydligt lidande för många konsumenter.

EKONOMISKA SKADOR FÖR KONSUMENTER

I ekonomiskt hänseende är konsumenter direkta och indirekta offer för en stor mängd bedrägerier, vilseledande och andra olagliga metoder. Livsmedel har varit föremål för komplicerade bedrägerier. En av de äldsta formerna av

---

²³ Som tidigare framgått är prisöverenskommelser inte kriminaliserade i Sverige. I stället finns bland annat administrativa sanktioner.

²⁴ Den centrala lagstiftningen är livsmedelslagen (1971:511), som innehåller straffrättsliga sanktioner, och livsmedelsförordningen (1971:807).

livsmedelsfusk är utspädning av livsmedel med vatten och andra billiga substitut. Många europeiska och nationella bestämmelser syftar till att kontrollera livsmedlens kvalitet och innehåll och förhindra internationella livsmedelsbedrägerier. I ett transnationellt exempel hittade nederländska tulltjänstemän brittiskt nötkött som var belagt med exportförbud på grund av BSE-krisen. Det ingick i ett parti djupfryst kött med förfalskade dokument, enligt vilka köttet skulle vara belgiskt. Köttet såldes till ett franskt företag och exporterades senare från EU med hjälp av subventioner som uppgick till mer än 700 000 pund (*The Herald* 7/5/98).

En av de största illegala industrierna rör piratkopior, som är ytterligare exempel där legala och illegala affärsverksamheter är inblandade (Ruggiero, 1996). Vilken vara som helst kan kopieras och exemplen sträcker sig från lyx- och designvaror som kläder, smycken, parfym och klockor till vardagsvaror som tvålpulver²⁵. Dataspel, videofilmer och CD-skivor är vanliga kopierade objekt liksom populära leksaker och spel för barn. En del konsumenter är medvetna om att de köper kopior till lågt pris, men andra kanske inte är det. Metoden är bedräglig och många varor är av dålig kvalitet. Arbetstillfällen i legitima industrier kan också gå förlorade på grund av företag som ägnar sig åt kopiering (Croall, 1999).

Andra ekonomiska konsekvenser för konsumenter blir att högre priser betalas på grund av karteller, prisöverenskommelser och andra olagliga affärsmetoder. När ny brittisk lagstiftning infördes mot karteller, hävdades det att prisöverenskommelser, uppdelning av marknader och budmanipulerande karteller kostar konsumenter och ekonomin hundratals miljoner pund varje år. I USA beräknas de motsvara ett påslag om 10 procent på priserna för varor och tjänster (*Guardian Unlimited* 1/8/01). Många varor omfattas av sådana karteller. EU utdömde rekordböter mot åtta läkemedelsföretag för att de i hemlighet samarbetat för att fastställa priset på vitaminpiller (*Guardian Unlimited* 21/11/01). Andra former av olagliga affärsmetoder, som ofta hamnar på gränsen mellan lagligt och olagligt, är fall där det anges att varor säljs till extrapris trots att priset inte har reducerats. Det samma gäller försäljning av varor i förpackningar som ger intryck av att innehålla mer än de gör. Dessa vilseledande förpackningar är detsamma som att sälja "luft" (Croall, 2001a).

VILSELEDANDE FÖRSÄLJNINGSMETODER DRABBAR KONSUMENTER

Konsumenter kan också, om än inte direkt skadas, bli lurade av annonser och märkning som uttryckligen eller underförstått påstår saker om produktens kvalitet eller innehåll. Det är här fråga om metoder som omfattas av komplicerade bestämmelser. Både på nationell och europeisk nivå har man uttryckt oro över beskrivningar som "miljövänlig" eller "grön" som används utan att det finns mycket stöd för påståendet. Konsumentföreningen i Storbritannien krävde till exempel i juni 2000 tuffare EU-lagstiftning mot påståenden om hälsoeffekter i samband med livsmedel. Det gäller påståenden av typen "hjälp till att sänka kolesterolet" och mot antydningar om

---

²⁵ Piratkopiering är förbjuden enligt varumärkeslagen (1960:644) och lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk, som innehåller straffrättsliga sanktioner.

att vissa livsmedel skulle vara gynnsamma för hälsan. En multinationell livsmedelstillverkare fälldes i Storbritannien för sina annonser om frukostflingor som antydde att de skulle reducera hjärtsjukdomar (Meikle, 2000). British Food Standards Agency har också krävt striktare bestämmelser mot beskrivningar av livsmedel, både i skrift och i bild, som antyder att livsmedel är ”traditionella”, ”naturliga” eller ”färska”. I TV-annonser till exempel används ofta naturscener för att antyda att livsmedel är ”naturliga”. Som exempel visades ”ren tomatjuice” där salt tillsatts och ”havsfrisk” makrillfilé med ett bäst-före-datum flera år fram i tiden (Meikle, 2002). Sådana metoder används av företag för att öka försäljningen. Även om konsumenterna inte lider någon stor skada blir de inte desto mindre vilseledda. De kan också känna sig alltmer förvirrade av den stora mängden beskrivningar och tycka att det är svårt att få tillräcklig information om det de köper.

Detta är bara ett axplock bland alla de sätt på vilka konsumenter direkt eller indirekt blir offer för ekonomisk brottslighet. Dessa typer av brott medför betydande ekonomisk förlust genom att man får betala högre priser och för varor av låg kvalitet. De kan också orsaka fysiska besvär trots att många bara upplevs som obehag. Medvetenheten om och erfarenheten av utsatthet för brott påverkas också av principen om *caveat emptor* (sv. *Köparen bör se upp*) som genomsyrar konsumentlagstiftningen²⁶. Konsumenter får skylla sig själva om de blir lurade. Andra områden för utsatthet för brott, som också kan påverka konsumenter, är transporter, fritid och finansiella frågor.

Transporter

Transporter är ett centralt inslag i de flesta medborgares liv och leder till betydande utgifter. Många former av transporter innebär risker, från transporter i luften, till havs och på räls till privata bilar. Dödsfall och allvarliga skador är de allvarligaste effekterna av ekonomisk brottslighet. När det gäller ekonomin kan kostnaderna för transporter öka genom kartellverksamhet och bilägares utsatthet kan öka när det gäller en rad olika bedrägerier.

FYSISKA SKADOR I SAMBAND MED TRANSPORTER

Att vinst prioriteras på bekostnad av säkerhet har blivit en stor offentlig, politisk fråga i Storbritannien efter en serie uppseendeväckande katastrofer i samband med transporter. Senast drabbades järnvägen²⁷. Det har lett till åtal mot företaget Railtrack, som är ansvarigt för järnvägsspåren. En olycka i Southall nära London år 1997 ledde till 7 passagerares död. På samma linje dog 31 människor år 1999 och mer än 400 människor var inblandade. I en officiell rapport efter den senare olyckan hävdades att företaget led av

²⁶ Det är troligt att den nordiska konsumentlagstiftningen har kommit längre än många andra länder när det gäller att skydda konsumenternas intressen.

²⁷ Järnvägstrafiken regleras i järnvägstrafiklagen (1985:192). I järnvägssäkerhetslagen (1990:1157) finns staffsanktioner.

”institutionell förlamning” eftersom det inte reagerat på de föregående olyckorna. Även om lokföraren inledningsvis fick skulden, eftersom han kört förbi en signal med rött ljus, hävdades det att ljussignalen syntes för dåligt och att detta var känt (*Guardian Unlimited* 20/6/01). I Storbritannien har detta, tillsammans med dödsfallen på arbetsplatser som redovisats ovan, lett till förslag om att skärpa lagen om företags vållande till dödsfall (eng. corporate manslaughter). Det hände också efter ett av de allvarligaste fallen av massdöd i samband med transporter. Det var då 192 passagerare drunknade när ro-ro-färjan *Herald of Free Enterprise* sjönk utanför Zeebrugge år 1989. Säkerheten vid bussresor har också föranlett oro, framför allt när det gäller förekomsten av säkerhetsbälten för busspassagerare.

Privatbilers säkerhet är också en allvarlig fråga. Ett av de mest ökända fallen av ekonomisk brottslighet var fallet med Ford Pinto. Bilen marknadsfördes i stor skala i USA trots att dess designfel var kända. Bensintanken var felplacerad, vilket ledde till att brand lätt uppstod vid kollision. Beslutet att trots detta fortsätta marknadsföringen grundades på en lönsamhetskalkyl där kostnaden för potentiella försäkringskrav ställdes mot kostnaden för att ändra designen. Modellen drogs tillbaka först efter flera dödsfall och olyckor med allvarliga brännskador som följd (Punsch, 1996). I Storbritannien har det förekommit flera larmrapporter om den dåliga säkerheten i begagnade bilar och om metoden att bygga om bilar som varit inblandade i allvarliga olyckor. Inom den brittiska bilhandelsbranschen är metoden känd som ”cut and shuts”. Experter har uppskattat att dessa så kallade dödsfallor har varit inblandade i olyckor med upp till 360 dödsfall och 4 300 skadade på vägarna, vilket är cirka en tiondel av det totala antalet bilolyckor (Meikle, 1999). Säkerheten åsidosätts också när verkstäder inte utför reparationer på ett kompetent sätt, vilket också är bedrägliga aktiviteter.

EKONOMISKA KOSTNADER I SAMBAND MED TRANSPORTER

Bilhandeln har länge setts som ”brottsbenägen” och klagomål rörande bilförsäljning och bilservice är vanligare än andra klagomål till British Trading Standards. Denna benägenhet hänger till stor del samman med konsumenternas tekniska okunnighet när det gäller bilar, vilket gör dem till lätta offer för bedrägliga förfaranden. I Storbritannien innebär sådana metoder bland annat att ta betalt för arbete som inte utförts, utföra arbete som inte behövs och att sälja bilar med manipulerad mätarställning. Konsumentorganisationer och tillsynsmyndigheter har uppskattat att två tredjedelar av de intyg som alla bilägare måste skaffa sig efter en årlig kontroll av bilen utfärdas på ett sätt som antingen är korrupt eller inkompetent. Stora företag som byter avgasrör, däck eller andra väsentliga delar har visat sig ta betalt för onödigt arbete. I en nyligen genomförd enkät från British Consumer’s Association visade det sig att en fjärdedel av dessa snabbverkstäder rekommenderade onödigt arbete (Institute of Trading Standards Press releases 4/1/01; 21/6/01). Det rör sig om allvarliga och organiserade bedrägerier när man ändrar bilens mätarställning (eng. car clocking) för att minska antalet registrerade körda mil och därigenom öka värdet på en begagnad bil. I ett dokument från brittiska OFT påpekas att en bils värde ökar med cirka 30

pund för varje tusental engelska mil som mätarställningen minskas med. Organiserade bilhandlare söker passande bilar, framför allt sådana som säljs av företag. Bilarna ska vara förhållandevis nya men ha en mycket lång körsträcka (OFT 1996).

Resenärer betalar också högre priser till följd av prisöverenskommelser och andra typer av illojal konkurrens mellan transportföretag. Flygbolag har avslöjats med prismanipulerande överenskommelser. Ett belysande exempel är fallet med det svenska flygbolaget SAS. Bolaget bötfälldes av EU år 2001 efter avslöjanden om att det i hemlighet hade samarbetat med det danska bolaget Maersk och olagligt kommit överens om att inte konkurrera på sträckan Köpenhamn – Stockholm. Dessutom sades det att bolaget försökt hindra den följande undersökningen. Tillsynsmyndigheterna hävdade att sammantaget hade fallet varit till skada för en miljon passagerare om året (*Guardian Unlimited* 19/7/01). I Storbritannien gällde ett av de första bötesstraffen enligt de nya lagarna om konkurrensbegränsning två bussföretag som kommit överens om att inte konkurrera på två busslinjer i Yorkshire (OFT Press Release 30/1/02).

TRANSPORTER OCH LIVSKVALITET

Vid sidan av frågor om säkerhet och ekonomi kan transporter också utgöra ett hot mot livskvaliteten om de ses i relation till lokalsamhället. Kommersiella transportföretag kan, på samma sätt som flygbolag, bidra till ökat buller och fler luftföroreningar genom att inte säkerställa att utsläpp kontrolleras tillräckligt. Utsläpp från oljetankers, som ofta förknippas med att rederier bryter mot gällande bestämmelser, hotar också den maritima miljön²⁸. De leder både till stora miljökatastrofer och till mindre allvarliga fall av lokala föroreningar som inte desto mindre är besvärande. På samma sätt, som i de andra avsnitten, är dessa exempel i hög grad selektiva men indikationer på ytterligare ett område där ekonomisk brottslighet får allvarliga konsekvenser.

Investeringar och personlig ekonomi

Ett annat viktigt område i människors liv rör den personliga ekonomin, som omfattar sparande för stora utgifter som bostad och tryggad ålderdom. Många stora skandaler och allvarliga fall av bedrägerier har rört finansiella tjänster och investeringar²⁹. Även om finansiella bedrägerier anses ligga långt från enskilda individers dagliga bekymmer påverkar många av dem stora och små investerare. Framför allt påverkar de deras pensioner. I de allvarligaste fallen har människor förlorat ett helt livs besparingar eller har deras pensioner minskat avsevärt. Till detta ska läggas effekterna av det

²⁸ I lagen (1980:424) om åtgärder mot förorening från fartyg finns bestämmelser som syftar till att förhindra utsläpp. Lagen innehåller både administrativa och straffrättsliga sanktioner.

²⁹ Lagen (2003:862) om finansiell rådgivning till konsumenter reglerar den skyldighet som näringsidkare har vid finansiell rådgivning som tillhandahålls konsumenter och som omfattar placering av konsumenters tillgångar i finansiella instrument eller i livförsäkringar vars kapital helt eller delvis placeras i finansiella instrument som konsumenten bestämmer (red. anm.). I lagen finns bestämmelser om skadestånd, vitesföreläggande och tillsyn.

som i Storbritannien kommit att kallas ”mis-selling”. Det innebär att dåliga råd ges av finansiella rådgivare, som är ivriga att få hög provision vid försäljning av finansiella produkter. Inom detta omfattande område av ekonomisk brottslighet kan några utvalda exempel belysa de potentiella kostnaderna.

FYSISKA SKADOR I SAMBAND MED PERSONLIG EKONOMI

Även om effekterna av bedrägerier, som rör investeringar och pensioner, i första hand är ekonomiska, kan deras sekundära effekter orsaka stress och känslomässiga trauman. Detta till följd av insikten om att besparingar och investeringar inte är värda så mycket som förväntat eller i värsta fall kan ha försvunnit helt. Studier av bedrägerioffer, som återges i Titus (2001), visar på en mängd känslor som bitterhet och vrede, depression, allmänna hälsoproblem och förlorad arbetstid. Känslan av svek kan fördjupa dessa känslor som ofta förvärras bland människor som frivilligt givit pengar till bedragare (Levi, 1999). Den kan i viss mån liknas vid dem hos våldtäktsoffer vars förtroende svikits (Levi and Pithouse, 1992). Denna känsla förstärks ytterligare hos äldre offer, vars förhoppningar om en trygg ekonomisk framtid har grusats.

EKONOMISKA SKADOR I SAMBAND MED PERSONLIG EKONOMI

Ekonomiska skador i samband med den personliga ekonomin kan vara enorma, både när det gäller de totala förlusterna och de som drabbas enskilda. Tusentals investerare drabbades genom BCCI-kollapsen, på samma sätt som vid andra stora bankkonkurser som exempelvis Barings. I Storbritannien förekom vid vad som kallats den ”största finansiella skandalen detta århundrade” omfattande försäljning av pensioner på falska premisser under 1980- och 90-talen. Detta sedan regeringen försökt dra sig ur pensionsåtaganden och uppmuntra löntagare att söka pensioner i den privata sektorn. Många stora finansbolag och banker visade sig använda en rad tvivelaktiga försäljningsmetoder. Vissa överdrev vinsterna av privata pensionsalternativ och en del försäljare genomförde inte fullständiga undersökningar av kundernas ekonomi. I en undersökning kom man fram till att bara 9 procent av företagen levde upp till de rättsliga kraven. År 1998 uppskattades kostnaderna till 11 miljarder pund. I försök att namnge och skämma ut de inblandade har 49 företag fällt (Slapper and Tombs, 1999). I fallet med den brittiske entreprenören Robert Maxwell rörde det sig också om pensioner. Han plundrade sina anställdas pensionsfonder på sammanlagt cirka 430 miljoner pund och lämnade många pensionärer så gott som utblottade (Punsch, 1996). Ändå bleknar detta i jämförelse med de enorma förluster som amerikanska sparare drabbades av i skandalen kring sparbankerna (Savings and Loan). Ett stort antal sparbanker eller sparinstitutioner kollapsade i samband med anklagelser om bedrägeri, svindleri, bokföringsbrott, mutor och bestickning. Uppskattningsvis uppgick de totala förlusterna till 1 500 miljarder dollar, vilket uppskattades motsvara cirka 6 000 dollar för varje amerikansk invånare (Calavita and Pontell, 1995; Punsch, 1996).

Försäljningen av inteckningslån och livförsäkringar har utretts av brittiska tillsynsmyndigheter. Det gäller framför allt fall där de som ansöker om inteckningslån anmodas att teckna en livförsäkring. Många av dessa ger dock inte avkastning i nivå med de utlovade vinsterna. Det är visserligen inte olagligt men metoden omfattas nu av strängare bestämmelser. Till dessa förluster ska läggas dem som uppstått genom inkompetent rådgivning och försäljning till följd av påtryckningar från de finansiella rådgivarna eftersom dessa är angelägna om en högre provision. Även de omfattas nu av strängare bestämmelser.

Numera sker både rådgivning och försäljning på Internet. I en undersökning, som återges av British Financial Services Authority, befanns 28 brittiska och 35 utländska webbplatser tillhandahålla icke auktoriserade investeringsråd och erbjudanden samt olagligt marknadsföra investeringsprodukter (Bachelor, 2001). Även om de kan förefalla sakna offer berövar insideraffärer externa investerare potentiella vinster. Liksom i de andra avsnitten i rapporten skrapar dessa exempel bara på ytan av de enorma förluster som kan bli resultatet av finansiella bedrägerier och vars sekundära känslomässiga effekter också kan bli betydande. Dessutom skadas de finansiella institutionernas legitimitet liksom förtroendet för dem bland existerande och potentiella investerare.

Hälsa och välfärd

Hälsa och välfärd är centrala frågor i människors liv och till och med i länder med väl etablerade statliga hälso- och välfärdstjänster kan de vara en källa till ekonomisk brottslighet. Läkemedelsindustrin har också utmålats som brottsbenägen och både bedrägeri och säkerhetsfrågor är aktuella i samband med testning, marknadsföring och prissättning av läkemedel. Yrkesutövare inom hälsovården svarar också för bedrägerier i samband med utlägg och tjänster. De kan rekommendera och även ta betalt för onödiga behandlingar och kirurgiska ingrepp. Människor som bor på institutioner utsätts också för fysisk misshandel och bedrägeri.

FYSISKA SKADOR I SAMBAND MED HÄLSA

Vissa av de allvarligaste fallen med många skadade har rört läkemedelsindustrin³⁰. Höga vinster från framgångsrika produkter har angivits som orsak till bland annat förfalskning av testresultat som kan dölja farliga bieffekter hos läkemedel. De mest ökända fallen gäller läkemedlet Thalidomid och i Sverige Neurosedyn, som orsakade missbildningar på foster över hela världen. Ett annat fall rör spiralen av märket Dalkon Shield, (eng. intra uterine device). Den marknadsfördes på grundval av falska testresultat även efter det att riskerna med den var kända. Tusentals kvinnor dog eller drabbades av sjukdom och sterilitet. Spiralen såldes i stor skala i utveck-

---

³⁰ Läkemedel regleras av ett omfattande regelverk genom läkemedelslagen (1992:859), som innehåller krav på godkännande av läkemedel innan det får tillhandahållas. Lagen, som bygger på EU-direktiv, innehåller straffrättsliga regler.

lingsländerna även sedan den dragits in i västvärlden (Finlay, 1996). Ökningen i kosmetikkirurgi, ofta i den privata sektorn, har också orsakat oro. Bröstimplantat i silikon tros ha orsakat en rad sjukdomar bland kvinnor som inte har blivit förvarnade om möjliga bieffekter (Finlay, 1996).

Patienter och personer som bor på vårdhem kan också utsättas för sexuella övergrepp och fysisk misshandel från personalens sida. Även om en del av dessa inte är ekonomiska brott i den bemärkelsen att de alltid är kopplade till vinst, kan vissa fall, framför allt fysisk misshandel av äldre, hänga samman med stressen som ligger i att på underbemannade institutioner arbeta med patienter som ofta kan vara svårskötta. En vanlig form av fysisk misshandel är tekniska metoder för att av nödvändiga effektivitetsskäl spärra in eller kontrollera patienter. Sådana metoder befanns i en studie vara vanligare på institutioner inom den privata sektorn (Jenkins och Braithwaite, 1993).

EKONOMISKA KOSTNADER I SAMBAND MED HÄLSA OCH VÄLFÄRD

Alla medborgare påverkas av bedrägerier och andra former av ekonomisk brottslighet som riktas mot offentliga institutioner och hälsovårdsinstitutioner. Även om bedrägerier, som i Storbritannien riktas mot National Health Service (NHS) och mot välfärdsorgan, ofta tillskrivs patienter och klienter som begär ersättning de inte är berättigade till, kan vissa förluster orsakas av ekonomiska brott begångna av läkare, tandläkare och apotekare. I en rapport från British Audit Commission redovisas bedrägerier som begåtts av dessa grupper. De totala förlusterna uppgår till cirka 5,9 miljoner pund (Audit Commission, 1994). I andra undersökningar har en rad olika typer av bedrägerier avslöjats. Bland annat har läkare riktat falska krav vad gäller antalet behandlade patienter och förfalskade recept. En läkare påstås till exempel ha tjänat cirka 700 000 pund genom att skriva falska recept för boende på ålderdomshem (Croall, 2001a). Optiker har riktat falska krav vad gäller antalet genomförda synundersökningar och hur många glasögon de lämnat ut. Apotekare har samarbetat i receptbedrägerier och ställt falska krav gällande tiden de hållit öppet för akut utdelning av medicin. Tandläkare har krävt ersättning för patienter som inte finns och deras priser är för närvarande föremål för en utredning från tillsynsmyndigheternas sida. Inom sjukhusen har det också funnits fall av bedrägerier i samband med reseutgifter, lönekostnader och utlägg. Konsulterande läkares krav för privat arbete tillsammans med förskingring av patienters pengar och ersättningar från socialförsäkringssystemet är andra exempel. Anställda inom sjukvården åtnjuter ofta stort förtroende, vilket innebär att deras ersättningskrav många gånger utsätts för mindre noggrann ekonomisk kontroll. Detta har också noterats i förhållande till Medicaid- och receptfusk i USA (Jesilow m.fl., 1993).

Hälsovården och enskilda individer kan också få betala mer än vad som behövs för läkemedel på grund av prisöverenskommelser och karteller inom läkemedelsindustrin. I Storbritannien dömdes ett läkemedelsföretag till böter på 2,2 miljoner pund sedan det upptäckts att det missbrukat en dominerande marknadsposition. Företaget sålde ett läkemedel mot cancer till patienter till överdrivet höga priser samtidigt som det sålde samma läke-

medel till sjukhusen till rabatterade priser, vilket effektivt utestängde konkurrenter. Det beräknades att denna åtgärd mot företaget skulle spara 2 miljoner pund per år för brittiska NHS (OFT press release 15/01/01).

Ändå representerar än en gång dessa exempel bara en antydning om alla de sätt på vilka patienter och medborgare direkt eller indirekt utsätts för brott i anslutning till hälsovård. Till listan skulle kunna läggas de brott som begås av privatläkare som föreslår onödiga behandlingar eller ger vilseledande information om sina meriter och erfarenheter. Detsamma gäller det oändliga antalet företag och icke auktoriserade utövare som erbjuder en mängd olika botemedel för vardagsåkommor. Personer som bor på institutioner kan också utsättas för bedrägeri och få betala mer än de ska.

Fritid

Fritidsaktiviteter kan också innebära risk för att utsättas för ekonomisk brottslighet. Allmänhetens säkerhet kan hotas när människor besöker offentliga idrottsanläggningar eller ägnar sig åt riskabla aktiviteter. Högre priser för mat, dryck och semester kan bli ett resultat av att de som tillhandahåller fritidsaktiviteter ägnar sig åt olagliga försäljningsmetoder. Äventyrliga fritidsaktiviteter kan orsaka dödsfall. Även om det rör sig om människor som medvetet tar risker har de i en del fall betalat för och efterfrågat experthjälp som de inte fått, och därmed finns det en koppling till ekonomisk brottslighet.

FYSISKA SKADOR I SAMBAND MED FRITID

Särskilt farligt är det på platser där många människor samlas på en liten yta. Säkerheten på fotbollsarenor har till exempel varit en återkommande källa till oro efter olyckor med många dödsfall. Ett viktigt exempel var när 96 fotbollssupportrar dog i en olycka på fotbollsarenan i Hillsborough, i Storbritannien år 1989. Först sades att olyckan berodde på berusade supportrars uppförande, men senare kom det fram att det ansvariga polisbefälet givit order om att öppna grindarna inom en sektion, vilket ledde till att för många supportrar släpptes in på arenan (Croall, 2001a). Även om det inte ledde till åtal och fällande dom, och trots att händelsen inte kan knytas direkt till vinstintresset, är den relevant genom sambandet med de ekonomiska sidorna av fritidsevenemang av masskaraktär, som bygger på att locka och underhålla ett stort antal människor. Unga människors utsätts för liknande risker vid popkonserter och på nattklubbar, i det senare fallet framför allt i samband med brandfara. Här gäller mycket stränga bestämmelser. Oro har också uttryckts för den bristande säkerheten på nöjesfält, som orsakat skador och dödsfall. I Storbritannien åtalades ett nöjesfält sedan en ung människa dödats och tre andra skadats när två vagnar krockade (*Guardian Unlimited* 22/6/01).

Äventyrsemesterar och andra former av aktiv fritid kan också hota framför allt unga människors säkerhet. Företag som arrangerar äventyrsemesterar och driver fritidscentra omfattas av bestämmelser rörande till exempel säkerheten hos utrustningen och instruktörernas utbildning och erfarenhet. Högt kvalificerade instruktörer är dyrare att anställa än utbildade och

oerfarna. Farorna i samband med detta belystes i Storbritannien när fyra tonåringar drunknade i Lyme Regis år 1994. De hade besökt ett fritidscenter och det visade sig senare att personalen var utbildad och att tidigare varningar om säkerheten hade ignorerats av direktören. Han blev en av de första företagsledarna att dömas till och avtjäna ett fängelsestraff för företags vållande till död, eng. corporate manslaughter (Slapper och Tombs, 1999). Man har också uttryckt oro för barns säkerhet i samband med organiserade skollovsaktiviteter och vid ”aktiva” lov som anordnas av organisationer som scouterna (Revel, 2002).

EKONOMISKA SKADOR I SAMBAND MED FRITID

Fritidsartiklar och fritidstjänster är också föremål för bedrägerier, vilseledande beskrivningar och en rad andra olagliga metoder som leder till ekonomiska skador. Det är särskilt tydligt i den starkt konkurrensutsatta marknaden för charterresor³¹. British Trading Standards har till exempel inlett brottsutredningar mot stora reseföretag för en rad ifrågasatta metoder. Bland dessa kan nämnas det som beskrivs som ”locka och fånga”, det vill säga när kunder lockas in på resebyråer med hjälp av annonser om billiga semestererbjudanden. Väl inne upptäcker de att erbjudandena betyder att resa på impopulära tider eller innehåller dolda extra kostnader. Men eftersom de kommit så långt beslutar de att betala extra. I vissa fall höjs priserna överdrivet i broschyrerna för att man senare ska kunna erbjuda prisreduktioner. Det hänger samman med flytande prissättning där researrangörerna har visat sig höja priserna över dem som angivits i annonserna om en resa är populär. Priserna ändras så ofta som varje dag (ITSA Press Release 29/12/00).

Turister och semesterfirare, ryckta ur sin vanliga miljö och framför allt om de reser utomlands, kan utsättas för en rad brott. De blir sårbara genom sin relativa okunnighet om lokala affärsmetoder, talar kanske inte språket och blir förvirrade av att exempelvis använda en annan valuta. De är därför mer benägna att bli uppskörtade genom att de får betala högre priser, ges för lite pengar tillbaka eller erhåller för få varor. Deras sårbarhet ökar genom att de är på genomresa och eftersom de inte tänker återkomma är de mindre benägna att anmäla brott till polisen.

Mindre uppenbart bedrägliga är de många vilseledande beskrivningarna av resor, liknande dem som tidigare beskrevs för livsmedel. Påståenden som ”havsutsikt”, eller inom ”gångavstånd” från stranden eller stadens centrum kan vara vilseledande. I tidigare avsnitt har också redogjorts för andra former av utsatthet för brott som påverkar fritiden. Kopiering av videofilmer, dataspel och CD-skivor är en del av fritidsmarknaden. Människors fritid påverkas också av miljöbrott som skadar stränder, floder och lokala faciliteter. Åter rör det sig om utvalda exempel, till vilka kan läggas exempelvis olaglig utestängning av vissa delar av befolkningen från

---

³¹ Ett ekonomiskt skydd för charterresenärer finns i resegarantilagen (1972:204). I lagen (1992:1672) om paketresor finns bland annat tvingande regler om vilken information som researrangören ska lämna etc.

fritidsplatser genom diskriminering. Mer än hälften av de rapporterade fallen av olaga diskriminering i Sverige under 1990-talet rörde till exempel restauranger och offentlig nöjesverksamhet (Löow, 2002).

Med detta avslutas genomgången av hur ekonomisk brottslighet inverkar på centrala delar av människors liv. Slutsatsen är att den har verkliga, ofta direkta och allvarliga effekter som innebär fara för liv och den fysiska, ekonomiska och känslomässiga säkerheten. Om de indirekta effekterna läggs samman innebär de ytterligare kostnader till följd av att högre vinster eftersträvas. Genom att sammanställa olika brott på det här sättet avslöjas inte bara betydande effekter på vardagslivet utan det visar sig också att skadorna drabbar olika grupper olika hårt

Vem är mest sårbar när det gäller ekonomisk brottslighet?

Tendensen att beskriva effekten av ekonomisk brottslighet på allmänna kategorier som konsumenter, hushåll och anställda eller i operonliga termer som hälsa eller miljö leder bort uppmärksamheten, inte bara från brottens direkta effekter utan också från skillnader i effekt på särskilda grupper. I vissa avseenden förefaller rentav ekonomisk brottslighet vara relativt slumpartad och påverka alla, oavsett deras ställning i den sociala strukturen. Transportsäkerhet och föroreningar påverkar alla passagerare och medborgare. Skattebetalare, vare sig de är rika eller fattiga, förlorar vid skattebrott. Investerings- och konsumentbedrägerier drabbar i första hand dem som har överskottskapital att investera eller spendera. När utsatthet för brott studeras närmare har emellertid vissa typer av ekonomisk brottslighet allvarligare konsekvenser för olika befolkningsgrupper. Det är därför lämpligt att ta reda på *vilka* hushåll, konsumenter, anställda och områden som är mest utsatta för specifika former av ekonomisk brottslighet. Det visar sig då att effekterna av vissa brott, dock inte alla, följer mer allmänna drag av social ojämlikhet. Åtminstone är det så att de som är minst i stånd att skydda sig själva, är de som troligen drabbats hårdast av brotten. Produkter och tjänster är avsedda för särskilda grupper och försäljningsmetoderna speglar antaganden om dessa gruppers behov och kompetenser. Ekonomiska olikheter och beroendeställning kan göra vissa grupper särskilt sårbara när det gäller vissa brott. Även om det finns få offerundersökningar som på ett mer precist sätt kan mäta olika gruppers erfarenheter, illustrerar exemplen ovan vissa av dessa differentierade effekter.

Genus, utsatthet för brott och ekonomisk brottslighet

Diskussionerna om ekonomisk brottslighet har tenderat att vara ”genusblinda” och uppenbarligen utsätts både män och kvinnor för sådana brott. Inte desto mindre är deras effekter genuspåverkade på ett antal olika sätt. I fysiskt hänseende är kvinnor mer sårbara än män då det rör sig om försök att kontrollera deras fortplantningscykel. Ekonomisk fortsatt horisontell och vertikal segregering på arbetsplatsen påverkar riskerna för brott mot säkerhet och ekonomiska brott. Konsumtionsmönster speglar kulturella föreställningar om vad som är maskulint och feminint och vissa varor produceras och marknadsförs för män eller kvinnor. Genusstyrda kulturella antaganden om teknisk och ekonomisk kompetens och livsstil påverkar också försäljares och marknadsföringspersonals aktiviteter³². En viktig måltavla för bedragare är till exempel ”små tanter” som på grund av ålder och

---

³² I marknadsföringslagen (1995:450) finns bestämmelser som syftar till att motverka osaklig och vilseledande marknadsföring (red. anm.).

kön antas vara mer lättlurade. I gengäld kan män uppfattas som mer riskbenägna, vilket kan påverka finansiella försäljningsstrategier och säkerhetsbestämmelser på arbetsplatsen.

Fysiologiska och kulturella faktorer ligger bakom brott som har särskild inverkan på kvinnor. Många av de masseffekter som beror på läkemedelsindustrins produkter påverkar kvinnor oproportionerligt mycket. Effekterna är ofta ett resultat av produkter eller anordningar som syftar till att bestämma över kvinnors kroppar genom till exempel preventivmedel eller ändra dem i strävan efter kulturellt betingade ideal av "skönhet" eller "kvinnlighet" (Claybrook, 1996; Finlay, 1996). Fallet med preventivmedlet från Dalkon Shield, som nämndes tidigare, påverkade tusentals kvinnor i hela världen, vilket också skönhetsoperationer gjort. Kulturellt betingat tryck tillsammans med idealiserade föreställningar om kroppsstorlek har koppling till dietindustrin. I den ingår en mängd avmagringsprodukter och dietråd, som är skadliga för i första hand kvinnor. I extrema fall har kvinnor dött till följd av dessa produkter och i Storbritannien har de kopplats ihop med en rad sjukdomstillstånd bland annat gallsten, förstoppning och depression (Croall, 1995). Vid sidan av de fysiska riskerna marknadsförs många på ett bedrägligt och vilseledande sätt. Vissa så kallade avmagringsprodukter innehåller inte mindre fett än andra liknande produkter och många dietmetoder fungerar helt enkelt inte. Liknande problem kan gälla kosmetiska produkter, som i många fall inte har de påstådda effekterna. Det gäller till exempel fuktkrämer som gör anspråk på att övervinna åldrandets effekter. De skiljer sig dock obetydligt från andra fuktkrämer, trots att de är mycket dyrare. Smycken, parfymer och märkeskläder är alla föremål för kopiering och vilseledande förpackningar. Syror i parfymkopior har förorsakat brännskador på konsumenter (Croall, 1995). Andra produkter kan ha oproportionerligt stora fysiska effekter på kvinnor, vilket mer hänger samman med deras hemmafruroll. Rengöringsprodukter för hemmet har förknippats med olika hudproblem och allergiska reaktioner (Simpson och Ellis, 1996). Bland produktkopior som säljs i Storbritannien finns tvättpulver och tvättmedel, som i vissa fall innehållit kaustik-soda (Croall, 1998).

Ytterligare exempel på genusbestämda effekter av ekonomisk brottslighet märks i brott som sammanhänger med brott på arbetsplatser. Många av de anställda som dör i arbetsplatsolyckor är män. Dödsfallen är vanligast i samband med byggarbeten, där manliga anställda dominerar, men även transport- och oljeindustrierna spelar här en framträdande roll. Många av de farligaste jobben är också "mäns jobb" och i själva verket kan en sorts machoinställning vara förknippad med brist på medvetenhet om säkerhets-hänsyn. Kvinnliga löntagare utsätts å andra sidan för andra risker. Den högteknologiska kiselchipindustrin har kopplats till högre risk för missfall och luftvägssjukdomar. Kvinnliga anställda i livsmedelsindustrin har befunnits vara utsatta för risker på grund av kontinuerlig exponering för livsmedelstillsatser. Ofta tillskrivs dessa inte arbetet utan mer allmänna "kvinnoproblem" (Miller, 1985). I Pearce och Tombs (1998) uppskattades att så många som 20 miljoner kvinnojobb i den kemiska industrin för med sig förgiftningsrisker och det påpekas också att många kemikalier påverkar

mäns reproduktiva förmåga. Kvinnor förekommer ofta bland dem som exploateras i arbeten som betalas under minimilönen. I en ny brittisk rapport från Association for Citizen's Advice Bureaux sägs att tusentals kvinnor avskedades olagligt när de blir med barn. I ett fall avskedades ett affärsbiträde därför att, som det sades, kunderna skulle tycka att hennes tillstånd inte var fysiskt tilltalande (*Guardian Unlimited* 2/4/01).

Antaganden om kvinnors förmodade finansiella och tekniska okunskap och deras ställning som hemmafruar kan också göra dem särskilt sårbara för en rad finansiella och andra bedrägerier. Sårbarheten hos "små tanter" och kvinnor som utsätts för sol-och-vårare tillhör stereotyperna när det gäller bedrägerier (Croall, 1995). Denna stereotyp är inte lika tillämplig på manliga offer för bedrägerier. En ökad brittisk svindlare, Peter Clowes, identifierade "tusentals små tanter" som måltavla för sina finansiella bluffprodukter.

Bara genom att tillbringa mer tid i hemmet kan hemmafruar bli lätta offer för oärliga dörrförsäljare och för fuskreparationer av hushållsapparater (Vaughan and Carlo, 1975). Hemmafruars förmodade brist på kunskap när det gäller bygg-, rörmokeri- och elarbeten kan göra dem ännu mer sårbara när det gäller många brott i hemmet. På grund av förmodad okunskap kan kvinnor också vara mer sårbara när det gäller bedrägerier från bilverkstäder, liksom när det gäller investeringsbedrägerier. Även om både kvinnor och män kan bli offer för ekonomisk brottslighet kan dess effekter således uppfattas olika beroende på genus.

Ålder och utsatthet för brott

Ålder är också en sida av ekonomiska förhållanden och kulturellt betingade förväntningar som påverkar en rad produkter och tjänster. Den är också förknippad med ekonomiskt beroende och fysisk sårbarhet. De "små tanterna", som uppfattas som urtypen för bedragares offer, definieras lika mycket utifrån sin ålder som sitt kön. Trots att medborgare i alla åldrar naturligtvis kan utsättas för ekonomisk brottslighet upplevs vissa former mest av vissa åldersgrupper. Särskilt sårbara är de äldsta och de yngsta, vilket hänger intimt samman med deras sociala och ekonomiska ställning.

ÄLDRE OFFER

Vid sidan av att vara ekonomiskt beroende, är gamla människor mer fysiskt sårbara i samband med vissa ekonomiska brott. De är till exempel särskilt benägna att påverkas negativt av matförgiftning, som visserligen är en otrevlig åkomma för alla åldersgrupper, men kan vara dödlig för de äldre. Fallet med de skotska pensionärerna, som nämnades tidigare, handlade om mat som levererades till vårdhem för äldre. Andra fall med många offer har också rört gamla människor. Ett stort utbrott av E.coli-bakterier orsakade 19 människors död på ett ålderdomshem i Kanada år 1985 (*Guardian* 20/12/96). Både fysisk skada och dålig livskvalitet kan påverka äldre människor på en institution där de kan misshandlas fysiskt eller leva under dåliga förhållanden. Det kan i vissa fall ses som ekonomisk brottslighet genom att vinsten eller effektiviteten prioriteras på bekostnad av vård av hög

kvalitet. Äldre patienters sårbarhet kompliceras när de är dementa och inte själva kan anmäla eller förmedla sin utsatthet för brott. Vid sidan av fysiskt tvång kan läkemedel användas för att kontrollera snarare än lindra symptom (Peppin, 1996).

Fysisk och mental svaghet tillsammans med ekonomiskt beroende kan också göra äldre människor sårbara när det gäller en rad olika bedrägerier. Bland dessa finns, enligt de amerikanska forskarna Fattah och Sacco (1989): sjukvårdsbedrägerier och medicinska bedrägerier; bedrägerier i samband med handel med läkemedel, hälsohjälpmedel och försäkringar; bedrägerier i samband med marknadsföring till exempel försäljning av ”skräpprodukter” och osäkra produkter; bedrägerier i samband med inkomstskapande aktiviteter, skydd och investeringar samt sociala och psykologiska bedrägerier, som har att göra med försäljning av produkter och tjänster som utnyttjar äldre människors rädsla och oro. I Storbritannien anses äldre konsumenter vara bland de mest sårbara när det gäller en rad olika försäljningsbedrägerier, till exempel de pressande och aggressiva försäljningsmetoder som beskrivits tidigare. Några gäller försäljning av säkerhetsanordningar som fönster-, brand- och inbrottslarm. I dessa fall utnyttjas äldre människors rädsla för brott. I ett fall, som beskrivits av brittiska OFT, ropade en försäljare från ett brandlarmföretag ”ELDEN ÄR LÖS” genom dörren till en äldre persons bostad. När den panikslagna lägenhetsinnehavaren öppnade, frågade försäljaren hur säker denne skulle ha varit om det gällt en verklig eldsvåda. I ett annat fall, som beskrevs av en minister i samband med att strängare lagstiftning tillkännagavs, tillbringade en försäljare två timmar med att övertala en 80-årig man att köpa en dammsugare för 1 500 pund. Därefter körde försäljaren den gamle mannen till ett byggföretag för att han där skulle ta ut pengar (Bannister, 2000). Ett dokumentärprogram från BBC om försäljningsskojare visade ett företag som sålde en rad säkerhetsprodukter med hjälp av olagliga försäljningsmetoder. Alla konsumenter som intervjuades i programmet var över 70 år (BBC *Rogue Traders* 29/03/02). Enligt den brittiske Director of Fair Trading, väljs äldre personer ut för att de uppfattas som ”lätta att påverka, är sårbara, är hemma och lever ensamma” (OFT Press Release 3/5/00).

Behovet av att ekonomiskt förbereda sig för ålderdomen gör att medelålders och äldre är särskilt utsatta vid försäljning av förmodat ”säkra” finansiella produkter och tjänster. Vissa stora bedrägerier, som rört investeringar och finansiering, har ju också handlat om pensioner, som i fallet med plundringen av Maxwells pensionsfonder (Punsch, 1996). För bedragare och försäljningsskojare är det äldre människors förmodade okunnighet och sårbarhet som gör dem till särskilt attraktiva måltavlor. Även om vissa brott riktar sig särskilt mot de äldre så har inte alla studier kommit fram till att dessa är utsatta för bedrägerier i högre grad än andra. I exempelvis Titus m.fl. (1995:66) visas att de äldre inte var mer sårbara än andra när det gäller en rad bedrägerier. I själva verket hävdar han att de äldre har blivit orättvist och slentrianmässigt utpekade och att ”vid sidan av att de blir äldre så har de också blivit smartare”. Yngre människor, hävdar han, kan i stället vara mer mottagliga för löften och de har också haft mindre möjlighet att ”lära sig en läxa” av skadan.

UNGA OFFER

Unga människors finansiella och, när det gäller mycket små barn, fysiska beroende leder till en annan form av sårbarhet. Barn är också föremål för vanskötsel på vårdhem liksom tonåringar hemma eller på skolor där våldsamma kontrollmetoder används³³. Barn och ungdomar återfinns också bland den exploaterade arbetskraften³⁴. I internationella sammanhang har utnyttjandet av barnarbetare för att tillverka varor som sålts i västvärlden varit föremål för regleringar³⁵. I Storbritannien dömdes en stor hamburgerkedja för vad som beskrevs som "utnyttjande" av barn. Vissa av fallen som rört riskabla varor gäller barns leksaker, i vissa fall billigare versioner av eftertraktade populära leksaker som det gjorts mycket reklam för (Croall, 1998). År 1998 varnades till exempel för en "spännande julstrumpsfyllning" som innehöll en småbarnsbok som utgjorde en kvävningsrisk, en jättepenna som innehöll 30 gånger den tillåtna mängden bly, en falsk "Beanie Baby" och falska CD-skivor för playstation (ITSA Press Release 1998).

Ungdomars fritidsaktiviteter kan också innebära att de deltar i mer fysiska och riskabla sysselsättningar. Många av riskerna i samband med fritids-sysselsättningar och kommersiell underhållning gäller också äventyrsemestrar och äventyrsfritid. Att studenter utsätts för fastighetsägares olagliga verksamheter belystes tidigare. Numera varnas studenter regelmässigt för de många riskerna när de hyr bostäder.

Ungdomar drabbas också ekonomiskt av kopior och varor av dålig kvalitet som marknadsförs särskilt till unga konsumenter. Kopior av märkeskläder, CD-skivor och videofilmer förekommer ofta liksom populära konsumentvaror som designade träningsskor och fotbollströjor. De senare har också utretts enligt brittisk konkurrenslagstiftning. På samma sätt som i genusfallet, är det inte så att gamla eller unga människor är mer utsatta för brott än andra. Även medelålders människor kan bli måltavlor på grund av sina högre inkomster och utgifter. Ålder kan dock vara kopplad till utsatthet för brott på ett tydligt sätt och ungdomar och gamla kan vara mer utsatta på grund av sin ekonomiska situation.

Socioekonomisk status och utsatthet för brott

Diskussionen om ålder och genus återspeglar också ekonomisk ojämlikhet. Det är till exempel de ungas och gamlas ekonomiska osäkerhet som gör dem särskilt sårbara. Kopplingarna mellan utsatthet för brott och socioekonomisk status är inte desto mindre komplexa eftersom många brott tar särskilt sikte på de välbärgade eller riktas mot stora institutioner. I gengäld upplevs både de direkta och indirekta effekterna på ett oproportionerligt sätt av de mindre välbärgade. Det är till exempel mer sannolikt att skatte-

³³ Enligt skollagen (1985:1100) ska verksamheten i skolan utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar. Var och en som verkar inom skolan ska främja aktning för varje människas egenvärde och respekt för vår gemensamma miljö.

³⁴ I arbetsmiljölagen (1977:1160) finns särskilda bestämmelser om minderåriga (under 18 år).

³⁵ Enligt arbetsmiljölagen (1977:1160) får inte personer före det kalenderår under vilket de fyller 16 år anlitas för arbete. Lättare arbete kan emellertid i vissa situationer få utföras av den som har fyllt 13 år.

brott, som minskar de tillgängliga resurserna för bidrag och understöd, i högre grad påverkar dem som är beroende av dessa bidrag. Även om investeringsbedrägerier, genom sin blotta natur, påverkar dem som har tillräckligt med pengar för att kunna investera, berörs även småsparare och pensionärer. Därför påverkar ekonomisk brottslighet visserligen alla samhällsklasser, men vissa brottstyper är riktade mot mer sårbara grupper. För dessa kan de ekonomiska förlusterna vara allvarligare eftersom de har mindre resurser från början. De är också mindre i stånd att vidta försiktighetsåtgärder för att undvika att bli offer och att söka rättelse när de drabbas. Detta visar sig i samtliga större brottskategorier.

Även om en del av de fysiska skador som beskrivits tidigare troligen har en tämligen slumpartad effekt, kan andra drabba de mindre välbärgade på ett allvarligare sätt. Det gäller särskilt säkerheten på arbetsplatser där de värst drabbade varit löntagare snarare än arbetsgivare och chefer. I Storbritannien har det hävdats att offren tenderar att vara tillfälliga arbetare i industrier med låg organisationsgrad, som har mindre makt över sina arbetsvillkor (Tombs, 1999). De gäller särskilt högriskindustrier som byggindustrin, där arbetare hyrs in på tillfällig basis. Det kan röra sig om illegala invandrare vars maktlöshet ökas av risken för upptäckt och utvisning om de klagar.

Alla lägenhetsinnehavare är utsatta för risker i samband med till exempel bristande säkerhet vid leverans och underhåll av gas och elektricitet. Till skillnad från dem som äger sin bostad, är dock de som hyr mer sårbara om fastighetsägaren inte uppfyller säkerhetsföreskrifterna, något som förekommer på den billigaste privata hyresmarknaden. Det är mer troligt att allvarliga fall av föroreningar, som visserligen är ett potentiellt hot för alla, påverkar dem som lever nära förorenande industrier. Ofta är det de minst välbärgade. Konsumentrisken är också högre för de mest sårbara, som troligen i högre grad frestas av billiga imitationer eller blir kunder till skurkaktiga byggherrar. De mer välbeställda har råd med högre kvalitet och har mindre behov av att leta efter billiga erbjudanden.

I ekonomiskt avseende kan de fattiga också påverkas mer av vissa brott. Fattigare hushåll och konsumenter är mer troliga köpare av billiga, kopierade varor, som ofta säljs i detaljhandelsaffärer och på marknader i områden där människor i lägre samhällsskikt bor. De mer välbärgade är mindre benägna att köpa begagnade bilar, vilka ofta är en källa för bedrägerier. Märkesvaror är ett tecken på status, och det är mer sannolikt att de mer välbärgade kan identifiera och köpa "originalet" snarare än att frestas av uppenbara förfälskningar. Det är i själva verket begäret efter dessa varor, bland människor som inte har råd med dem, som skapar förutsättningar för handeln med kopior och andra olagliga försäljningsmetoder.

När det gäller brott som rör arbetsmarknaden är det anställda med lägre lön och på lägre nivåer som sannolikt drabbas hårdast. Många av brotten som redovisats tidigare gäller lågavlönade som betalas under minimilön eller som tvingas arbeta under förutsättningar som karakteriseras som exploatering. Än en gång är det de mest sårbara som exploateras mest. Illegala invandrare utgör en källa för billig arbetskraft och ett sätt att minska arbetskostnaderna. Dessutom drabbar effekterna av investeringsbe-

drägerier, som visserligen påverkar de välbärgade, ännu mer de små investerarna som har mindre kapital att falla tillbaka på och som riskerar att förlora allt.

En viktig effekt av vissa former av ekonomisk brottslighet kan gälla den allmänna standarden och livskvaliteten i ett område. Det är inte orimligt att anta att detta troligen har större effekt i fattigare områden. Det gäller miljöbrott, som har särskilt allvarliga konsekvenser i USA, framför allt i svarta områden (South 1998). Områden där de mest välbärgade bor är troligen mindre utsatta för nedskräpning, dumpning av avfall och andra former av föroreningar som bidrar till otrivseln i fattigare områden. Det är mindre troligt att välbärgade områden blir ”soptippar” eftersom de boende kan satsa mer resurser på att kraftfullt motsätta sig detta.

Detta pekar på att det inte bara är ekonomiska resurser som gör de fattiga mer sårbara. Utbildning, kunskap och informationsresurser, det vill säga det som sociologerna kallar ”kulturellt kapital”, påverkar också sannolikheten att bli offer för ekonomisk brottslighet. Det gör det möjligt för de mer välbärgade att undvika några av de mer uppenbara finansiella och kommersiella brotten (även om de inte kan undvika alla). De kan undvika sämre varor och ”skurkaktiga” affärsidkare, inte bara på grund av sina ekonomiska resurser utan också för att de är mer informerade om de troliga riskerna. I allmänhet är de mer benägna att reagera och söka gottgörelse om de hotas av avfallsdumpning eller en annan allmän försämring. Mycket av konsumentlagstiftningen bygger på begreppet *caveat empto*, det vill säga ”köparen bör se upp”. Ändå kan köparna bara ”se upp” om de får information och är i stånd att använda den. Denna relativa oförmåga att fatta beslut, som grundas på rätt information, har i en nyligen genomförd studie från British Office of Fair Trading förknippats med att göra konsumenterna ”sårbara”, en sårbarhet man fann hos gamla, unga och låginkomsttagare (Burden, 1998).

Även om ekonomisk brottslighet onekligen påverkar alla medborgare kan effekterna bli mer kännbara för vissa grupper, vilket de tidigare selektiva exemplen visar. Det ska noteras att de globala ojämlikheterna också är relevanta. Vissa farliga läkemedel och giftiga ämnen som förbjudits i västvärlden kan exporteras till ekonomiskt mindre utvecklade länder. Stora företag kan ytterligare öka vinsten genom att använda billig arbetskraft i utlandet, som får arbeta under villkor som skulle vara olagliga i västvärlden. Det är också viktigt att påpeka att utsatthet för brott vid många former av ekonomisk brottslighet kan förvärra utsattheten när det gäller andra typer av brott. De tidigare exemplen antyder att fattigare samhällen, som ofta karakteriseras som ”områden med hög brottslighet” när det gäller konventionell brottslighet, också kan drabbas av betydande ekonomisk brottslighet. Det kan öka deras problem ytterligare. Det har betydelse för hur man väljer att arbeta brottsförebyggande.

Avslutande diskussion

Med hjälp av det här försöket att sammanställa olika aspekter av utsatthet för ekonomisk brottslighet kan man dra vissa slutsatser trots att data är osystematiska. Även om antalet åtal är litet är utsattheten för brott omfattande, oavsett om den ses i fysiska eller ekonomiska termer eller mot bakgrund av livskvaliteten. Den berör många medborgare i deras dagliga liv: i hemmet, i närområdet, på arbetet, på resor och under fritiden. Den påverkar också människors hälsa och ekonomi. Utsatthet för brott kan upplevas på ett direkt sätt. Även om dödsfall lyckligtvis är ovanliga, kan skador, obehag och besvär liksom de ekonomiska kostnaderna vara betydande. Allmänheten kan drabbas av ekonomisk brottslighet på ett mer indirekt sätt genom att offentliga tjänster går förlorade och genom högre priser. Även om förlusterna för de enskilda individerna kan förefalla obetydliga är den totala kostnaden hög. Det gäller antingen man ser den i ekonomiska termer som förlorade intäkter eller ökade kostnader, eller om man lägger samman kostnaderna för individer från olika former av ekonomiska brott. Även om vi med vår nuvarande kunskap inte kan beräkna de exakta kostnaderna, som med traditionella typer av brott, har många forskare sedan länge hävdad att kostnaderna troligen överstiger dem för konventionella brott (Croall, 2001a). Till Tombs slutsats att antalet dödsfall på grund av brott mot säkerheten på arbetsplatser överstiger antalet mord kan läggas andra dödsfall och många andra skador. I ekonomiskt avseende förlorar offren för allvarligare bedrägerier mer än offren för inbrott och rutinstölder.

Man kan naturligtvis hävda att de utvalda exemplen överdriver antalet brott och att många i allmänhet inte uppfattas som brott. Dessutom kan effekten av vissa brott förefalla relativt trivial. Inte desto mindre hänger det dominerande antalet samman med aktiviteter som är olagliga och som bryter mot regler med straffrättsliga sanktioner. Dessutom kan effekten av många konventionella brott vara förhållandevis liten. Många brott leder till små skador och många stölder gäller bara småsummor. Reaktionerna på många konventionella brott kan ofta vara relativt milda med vrede, irritation och obehag som de huvudsakliga känslorna. Dessutom kan gränsen mellan konventionell och ekonomisk brottslighet vara svår att dra. Vissa företag kan vara inblandade i både konventionella och kommersiella brott och många aktiviteter är direkt bedrägliga och vilseledande. Det kan också vara svårt att skilja mellan rättsligt acceptabla affärsmetoder och ekonomisk brottslighet. Många försäljnings- och marknadsföringsmetoder ligger i denna gråzon på samma sätt som insiderhandel.

Genom att belysa utsatthet för brott väcks också viktiga frågor som oro för säkerheten i samhällen och det brottsförebyggande arbetet. Exempelvis antyds att ekonomisk brottslighet leder till ytterligare utsatthet för brott för människor som redan utsätts för mycket konventionell brottslighet och att den påverkar deras liv på liknande sätt. Mycket av den allmänna och politiska reaktionen på brottslighet koncentreras till exempel på ungdomsbrottslighet. En stor del av denna är emellertid av förhållandevis mindre

allvarlig natur och rör störande uppträdande, skadegörelse och asocialt beteende. I det avseendet kan verksamheten på företag som skräpar ned, leder till buller och hotar den lokala trivseln också ses som störande. En annan viktig kategori beskrivs som bilbrott, vilket till stor del rör bilstölder, ofta av ungdomar. Denna kategori kan också utökas till att omfatta alla de brott som rör tillverkning och försäljning av bilar. På liknande sätt uppfattas brottslighet i detaljhandeln ofta som att gälla snatterier, snarare än de bedrägliga och vilseledande metoderna i anslutning till tillverkning och försäljning. Genom att lägga ekonomisk brottslighet till de kategorier och beskrivningar av brott som leder till omfattande otrygghet kan dess effekt på säkerheten i samhället belysas.

I det avseendet skulle mycket mer kunna göras för att på ett systematiskt sätt inkludera utsatthet för ekonomisk brottslighet i forskningen om utsatthet för andra brott. Det finns relevant forskning, men mycket av den ligger vid sidan av den traditionella inriktningen bland dem som ägnar sig åt kriminologi, straffrätt, kriminell viktisering och brottsförebyggande. En spridd uppfattning är också att ekonomisk brottslighet inte passar för offerundersökningar. Det kan stämma för vissa brott, men inte för alla. I en offerundersökning som omfattade vissa ekonomiska brott var frekvensen av utsatthet för brott högre än för konventionella brott (Pearce, 1992). Relativt höga nivåer för utsatthet för brott har också funnits i amerikanska hushållsenkäter beträffande olika bedrägerier (Titus, 2001). En rad olika ekonomiska brott kan också inkluderas i mer konventionella offerundersökningar. De skulle exempelvis kunna omfatta erfarenheter gällande: dörrknackare; livskvaliteten på arbetsplatsen; medvetenheten om risker eller olagliga förfaranden i arbetet, under fritiden eller i hyresbostäder; erfarenheter av bedräglig försäljning av begagnade bilar eller överpriser. Dessa och många andra brott har medvetna offer.

Dessutom kan studier som behandlar effekterna på samhället av vissa former av konventionell brottslighet också behandla effekterna av ekonomisk brottslighet. Dörrknackande försäljare, skurkaktiga byggherrar och skojare, allt från investeringsrådgivare till byggherrar, skulle kunna tas med i övergripande diskussioner om effekterna av brottslighet på lokalsamhällen. Miljöbrott och andra brott som hotar livskvaliteten kan, som visats ovan, jämföras med dessa typer av brott. Andra studier skulle kunna försöka att mer systematiskt jämföra kostnaderna för vissa former av ekonomisk brottslighet med konventionell brottslighet och mer exakt försöka uppskatta kostnaderna för individer orsakade av korruption och skattebortfall.

Medvetenheten om hur allvarlig ekonomisk brottslighet är skulle också kunna öka genom en annan straffrättslig hantering. Många ekobrott resulterar i enbart böter, eftersom företag knappast kan sättas i fängelse eller dömas till villkorlig dom. Brottsoffer uttrycker ofta missnöje med den sortens domar och klagar antingen över att de inte speglar den skada som orsakats eller att de inte är tillräckligt avskräckande (Croall, 2001a; Croall och Ross, 2002). Exempelvis dömdes slaktaren som sades vara skyldig till pensionärernas död av E.coli-bakterierna, som nämnts tidigare, till böter på 2 500 pund. Beloppet kritiserades allmänt i medierna och av offrens släkt-

ingar. Det har emellertid hävdats att medvetenheten om de negativa effekterna på samhället skulle kunna öka om företagen dömdes till samhällstjänst. I vissa fall i USA har företag, som orsakat föroreningar, inte bara beordrats att svara för saneringen utan också att ge något positivt till samhället. Man skulle kunna hävda att de nya brittiska lagarna mot asocialt beteende, avsedda för störande grannar och ungdom som uppför sig illa, också skulle kunna tillämpas på asociala företag. Bland övriga förslag finns bestämmelser gällande vårdslös rekrytering, motsvarande lagstiftningen rörande vårdslöshet i trafik (Pearce och Tombs, 1998). Ett mer allmänt erkännande av utsatthet på grund av ekonomisk brottslighet skulle därför kunna utgöra grunden för en utveckling av brottsförebyggande strategier och påföljder som snarare inkluderar än utesluter ekonomisk brottslighet.

Referenser

- Alalehto, T.** (2000). The Act of Economic Crime: The Logic of Dirty Business and Normative Restrictions in the Swedish Restaurant Industry. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention* V1 p:156–177.
- Aubert, V.** (1977). White collar crime and social structure. I: Geis, G. och Maier, R.F. (red). *White Collar Crime: Offences in Business, Politics and the Professions – Classic and Contemporary Views*. New York: Free Press, Collier and Macmillan.
- Audit Commission (1994).** *Protecting the Public Purse 2: Ensuring Probity in the NHS*. London: HMSO.
- Bachelor, L.** (2001). Watchdogs net 28 UK web scams. *Guardian Unlimited* 29/6.
- Bannister, N.** (2000). Byers targets rogue traders. *Guardian Unlimited* 2/12. BBC Rogue Traders 29/03/02:
www.bbc.co.uk/pring/watchdog/reports/reports_rtarms.shtml.
- BBC Watchdog 11/10/01:
www.bbc.co.uk/watchdog/reports/utilities/index2.shtml?rpt1 (accessed 8/4/02).
- Bergman, D.** (2001). Holding directors to account. *Guardian Unlimited* 4/12.
- Browne, A.** (2001). Abused, threatened and trapped – Britain's foreign 'slave nurses. *The Observer* 27/5.
- Burden, R.** (1998). Vulnerable Consumer Groups: quantification and analysis, Research Paper No. 15, prepared for the Office of Fair Trading. London: Office of Fair Trading.
- Calavita, H. och Pontell, K.** (1995). Saving the Savings and Loans? I: Pearce, F. och Snider, L. (red). *Corporate Crime: Contemporary Debates*. Toronto: University of Toronto Press.
- Claybrook, J.** (1996). Women in the Marketplace, I: Szockyj, E. och Fox, J.G. (red). *Corporate Victimization of Women*. Boston, Mass: Northeastern University Press.
- Cox, Sheriff G.** (1998). Determination by Graham L Cox, QC, Sheriff Principal of South Strathclyde, Dumfries and Galloway into the E Coli O 157 Fatal Accident Inquiry.
- Croall, H.** (1998). Business, Crime and the Community. *International Journal of Risk, Security and Crime Prevention* 3 (4): 281–92.
- Croall, H.** (1999b). Crime, Business and Community Safety. *Scottish Journal of Criminal Justice Studies* 5 (2): 65-81.
- Croall, H.** (2001a). *Understanding White Collar Crime*. Buckingham: Open University Press.
- Croall, H.** (2001b). The Victims of White Collar Crime. I: Lindgren, S.-Å. (red). *White Collar Crime Research. Old Views and Future Potentials: Lectures and Papers from a Scandinavian Seminar*. BRÅ-rapport 2001:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet. Fritzes

- Croall, H. och Ross, J.** (2002). forthcoming Sentencing the Corporate Offender. I: Hutton, N. och Tata, C (red). *Sentencing and Society*. Aldershot: Ashgate.
- Environment Agency** (2001). Key Findings – Poor Performers from Environment Agency website (adress nedan).
- Finlay, L.** (1996). The Pharmaceutical Industry and Women's Reproductive Health. I: Szockyj, E. och Fox, J.G. (red). *Corporate Victimization of Women*. Boston: Northeastern University Press.
- Ganzini, L., Bentson, M. och Bloom, J.** (1990). Victims of Fraud. *Bulletin of the American Academy of Psychiatry and Law* 18:55–63. Nytryck i **Shover, N. och Wright, J P.** red (2001). *Crimes of Privilege: Readings in White-Collar Crime*. New York and Oxford: Oxford University Press.
- Harris, P.** (2001). Builders pay for trade boom with their lives. *Observer* 7/1.
- Jenkins, A. och Braithwaite, J.** (1993). Profits, Pressure and Corporate Lawbreaking. *Crime, Law and Social Change* V 20: 221–232.
- Jesilow, H., Pontell, H. och Geis, G.** (1993). *Prescription for Profit: How doctors defraud Medicaid*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Journal of Financial Crime** (2002). Serious Fraud hits major European companies hard, crime survey shows. (Anonymous) *Journal of Financial crime* V 9 (2):116.
- Klaushofer, A.** (2001). Plagued by doubt. *Guardian Unlimited* 20/6.
- Korsell, L.** (2001). Three Decades of Researching and Combating Economic Crime – The Swedish Case. I: Lindgren, S.-Å. (red). *White-Collar crime Research. Old Views and Future Potentials: Lectures and Papers from a Scandinavian Seminar*. BRÅ-rapport 2001:1. Stockholm: Brottsförebyggande rådet. Fritzes.
- Korsell, L.** (2002a). Economic Crime. I: *Crime Trends in Sweden 1998–2000*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet. Fritzes.
- Korsell, L.** (2002b). Environmental Crime. I: *Crime Trends in Sweden 1998–2000*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet. Fritzes.
- Langton, M.** (2001). Gunning for the Cowboy Builders. *Guardian Unlimited* 18/10.
- Office of Fair Trading (2000). Annual Report of the Director General of Fair Trading London: HMSO tillgänglig på hemsidan för Office of Fair Trading (adress nedan).
- Lawrence, F.** (2001). Customers find ever more 'foreign objects' in food. *Guardian Unlimited* 7/2.
- Levi, M.** (1999b). The Impact of Fraud. *Criminal Justice Matters* 36 (summer).
- Levi, M. och Pithouse, A.** (1992). The Victims of Fraud. I: Downes, D. (red). *Unravelling Criminal Justice*. London: McMillan.
- Lindgren, S.** (2002). Economic crime in Sweden: An essentially contested issue. *Criminal Justice* V 2 (4): 363–383.
- Lindgren, S. och Thandersson, C.** (2000). *From major swindles to minor fiddles – themes in International white collar crime research*. BRÅ-rapport 23. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

- Lööw, H. (2002). Unlawful Discrimination. I: *Crime Trends in Sweden 1998–2000*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet Fritzes.
- Mårald, E. (2002). *Giftfabriken som sprängdes. BT Kemi-skandalen och miljöbrottsbegreppets etablering*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet. Fritzes.
- Meikle, J. (2000). More checks on health food ads claims. *Guardian Unlimited* 20/6/00.
- Meikle, J. (2001). Tougher rules to cut guff from food adverts' Media Guardian.co.uk 26/7.
- Miller, M. (1985). *Danger! Additives at Work*. London: London Food Commission.
- Morris, S. (2001). Tube put profit before safety. *Guardian Unlimited* 11/1/01.
- National White Collar Crime Centre (2000). www.nw3c.org accessed 2/12/03.
- Office of Fair Trading (1996). The Purchase of Used Cars: A consultation paper from the Office of Fair Trading December 1996. London: Office of Fair Trading.
- Pearce, F. (1992). The Contribution of 'left realism' to the Study of Commercial Crime. I: McLean, B och Lowman, J. (red). *Realist criminology: Crimcontrol and Policing in the 1990s*. Toronto: University of Toronto Press.
- Pearce, F. och Tombs, S. (1998). *Toxic Capitalism: Corporate Crime and the Chemical Industry*. Aldershot: Ashgate.
- Peppin, J. (1995). Feminism, Law and the Pharmaceutical Industry. I: Pearce, F. och Snider, L. (red). *Corporate Crime: Contemporary Debates*. Toronto: University of Toronto Press.
- Punch, M. (1996). *Dirty Business: Exploring Corporate Misconduct*. London: Sage.
- Revell, P. (2002). Trips that end in tragedy. *Guardian Unlimited* 11/3.
- Ruggiero, V. (1996). *Organized and Corporate Crime in Europe: Offers that can't be refused*. Aldershot: Dartmouth.
- Saunders, B. (2001). The inside track. *Guardian Unlimited* 2/4.
- Shapiro, S. (1990). Collaring the crime, not the criminal: re-considering the concept of white collar crime. *American Sociological Review* 55:346–65.
- Shover, N. och Wright, J. P., red. (2001). *Crimes of Privilege: Readings in White-Collar Crime*. New York and Oxford: Oxford University Press.
- Slapper, G. och Tombs, S. (1999). *Corporate Crime*. London: Addison Wesley Longman.
- South, N. (1998b). Corporate and state crimes against the environment: foundations for a green perspective in European Criminology. I: Ruggiero, V., South, N. och Taylor, I. (red). *The New European Criminology: Crime and Social Order in Europe*. London och New York.
- Titus, R.M. (2001). Personal Fraud and its Victims. I: Shover, N. och Wright, J. P. (red). *Crimes of Privilege: Readings in White-Collar Crime*. New York and Oxford: Oxford University Press.

Titus, R.M., Heinzelmann, F. och Boyle, J. (1995). Victimization of persons by fraud. *Crime and Delinquency* 41:54–72.

Vaughan, D. och Carlo, G. (1975). The appliance repairman: a study of victim-responsiveness and fraud. *Journal of Research in crime and Delinquency*. 12: 153–61.

Huvudsakliga källor på webben:

Environment Agency www.environment-agency.gov.uk

Guardian Unlimited: [www.guardian.co.uk/ Archive](http://www.guardian.co.uk/Archive)

Institute of Trading Standards www.tradingstandards.gov.uk

Energywatch www.energywatch.org.uk

Office of Fair Trading Press Releases www.oft.gov.uk/News/ Press+ releases